

и В754/12

5947/43

Лугос. К-15-

ЗОРЕСЛАВ
(Межлабірці)

Ми

Виступаємо. Лава за лавою. Мужні, ювацькі кроки.
ровпромінені чола й палке полуміння в розквітлих серцях;
Розгорівся погаслий вогонь стародавніх народніх пророків,
Славних предків правнука підняли народній притоптаній стяг.

І підноситься з пилу землі опромінене батьківське Слово,
Заквітає новими акордами давній окрилений спів,
Виступаєм новії борці, мов вогонь, мов перуни, готові
Розгорітись у дужий, святий, непощадний, вестриманий гнів.

Не поклонимось ідолам! Тільки Господь Всемогучий над нами
Й Ідеал всенародній, освячений кровю геройських борень.
Хай повстануть полки, хай подвигнуться й адові брами!
Виступаємо ми. Мільони — одне ми: Вогонь!

ЕВГЕН МАЛАНЮК
(Варшава)

Спогад

Окоп сливе пустий. Так мало нас восталось —
Закляклий кулемет і скільник там рушниць,
Чотар лежить в крові. Юркові відірвало
Правицю, а Петро від вчора стигне ридць.

За бруствером мовчить розстріляная тиша.
Зрадливо падає хлор — то спогад і натяк.
Лиш зрідка десь гукне і-ось-уже задише
І важко вибухне. Й оветься стріл: так-так.

Перервано звязок. Та й що ж тут доносити?
Зміняти — нікому. Санітарів — чортма!
Ковтужена рука цигарку крутить. Вітер
Передранковий знявсь і опадає тьма.

О шостій знов піchnуть. Твоя черга на чати.
За старшого — Іудай. Перелічить живих.
Ну, сотне, веселіш! Глядіть — не підкачати!
Десь вапасний замок... Одібемо і цих.

23. 2. 35.

ОКСАНА ЛЯТУРИНСЬКА
(Прага)

* * *

Дзеркальце-криничко,
срібна дивоглядь,
чи рожеве личко
ти мені прозрадь!

Ти прозрадь усенько,
щоб хтось не сказав:
тільки полотенко
лечить на рукав.

Чи рожеве личко,
всміхнені уста?
Чи віясте вічко,
золота коса?

Може, й узорочця,
кожушан бобрян?
Жарний мов лоточця
на постол саш'ян?

Зіроньки-зірнички,
золоті та жовті,
на мені, сестрички,
милого намоте!

Та на ту доріжку,
повід той ставок,
по траві-моріжку
в затінок-садок.

Зіронька-зірничка,
подарую бинди!
Не в садок чернички
й, боронь-боже, інде!

Де мої коситці
квітнуть між гвоздик,
щоб була в намітці
на приїдешній рік!

ФЕДІР ЛАЗОРИК

Березневе 1939

Над почорнілими хатками
туманно плачуть мокрі дні.
Куди ж за давніми казками
— В які б країни нам піти . . .

У вогнім вечора тумані
Ідем, вигнанці, попри тив, —
Всі молодечі снів й омані
Похоровав скорбно двін . . .

Над ограбленими хатками
Христа неаримо плаче тівь. —
За наші болі, наші рани
Чм віддамо йому поклін? . .

В поході

На краю заболочених вулиць
Поставали в ряди як одми.
Всі струнки, пробоеві мов кулі
Всім на лицях: Життя, або — Згин!

Закружляли в розгоні огневім
Літаки, — ідуть нам на підмогу.
Завелів командир на консьві
І — наш полк вирушив у дорогу.

. . . Ще під ніч, як клонивсь трондв
І врошені твої пахли коси —
Шепотів нічний вітер і гладив
Та настроював душу під осінь.

А як зорі згасали останні
Моя чота вже стала готова. —
Ти прости дівчино
Що на бій замінив я коханья!

Р. О. КЛИМКЕВИЧ

Молитва

О ти, що понад сьйвом небосклонів,
Благослови наш повседневний труд!
Благослови ці волоті вагони,
Де так трудиться український люд!
Набрякле соками землі насіння
Скропи відживчим і рясним дощем,
Огрій цілющим соняшним промізням
Наш запашний, плодючий чернозем!
Благослови задимлені заводи,
Непроходиму глибінь копалень,
Всю працю рук трудящого народу
Через увесь ясний, невтомний день.
Вождів, мистців, учених України
І моряків серед далеких вод.
Благослови у леті на вершини
Наш працьовитий, молодий народ!

Пести, сонце!

Всіх, хто в смаглім волоті пшениці,
В синяві бурхливих морських струй
В димах робітничої дільниці,
Сонце, всіх вріпи, пести, цілуй . . .

Наповняй відживчим сьйвом груди
Матері, що кормить немовля,
Освятв своїм вогнем всі труди
В наших кораблях, містах, полях . . .

Просякай благословенне лоно
Матері, де розпочався плід,
Золоти її м'які долоні
І пести дитя в заравні літ.

ЕВГЕН ПЛУЖНИК

(† 2. II. 1936.)

* * *

Що серця рано дізвані утіхи!
Що муки пізно зважений тягар!
Минулося! Живи німий і тихий...
Прагадуючи, мар...

Оце й усе, що дві тобі лишили:
Утома, зморшки та старі листи.
... Ах, досвіде, розрадику немальний,
Навіть запізнений — завжди дочасний ти!

День відшумів, Померхли в далині
Гір снігових блідо-рожеві перса...
Базар безлюдів. Давно пора й мені
З крамнички затхлої цього старого перса,
Від чару цих побляклих клявців...

Що, коли б я, чи інший хто, зумів
Такої простоти і пишності такої
В рядках своїх віршових досягти?
... Багато б ти
Чудес тоді... накоїв!

✓ МИКОЛА ЧИРСЬКИЙ

18. 2. 02.—26. 2. 42.

З недрукованих віршів

Н. В.

Коли прийду, мене вітав піч
блискучим кифелем, блискучим, як нещастя,
та він тепліше всеж, ніж погляд ваших віч,
ніж ваше байдуже і кисле: „Здрасьте!“
Якийсь звайомий, що не вимовляє „р“,
все хлопав дебелим порт-сігаром,
і нюхав повітря фокс-терер,
проняте тютюном і самоваром.
Піяно здалечі ось щирить зуби...
Чи не кепкує в вашого майстерства?
Та збарвить все симфонію Шуберт,
що нам надхненням заповняє перса.

Вінчав ватишок квітчастий абажур,
та ваша усмішка мені не сяє,
бо інший хтось, а хто, я не скажу,
мене тепер прекрасно вастуває.
О котрій тільки не прийдеш години —
овдоба дому головна бракує
(ні ватишку, ні щастя не існує
в господі, де — немає господині).
Та ось і ви, звайшов таки вас, браво!
Зворушений, клякаю на коліна;
побожно й жадібно зриваю покривало:
Так — ви, це — ви, але, на жаль, із глини!

1934.

ІВАН ІРЛЯВСЬКИЙ

(Київ)

Пісні дроворубів

Чи ви чули пісні рубачів,
чи ви знаєте жаль дроворубів? —
Їх для себе затаєний спів,
їх жалі розцвітають на зрубі...

Гонять хмари осінні вітри
і хуртовина плаче анмою,
і весняні порушують гри
непорухність старого спокою;

І дівчата сплітають вінки,
коли в спеці втопляється літо,
мо грунях — від сузір'я до ріки —
зачаровано тужить трембіта;

і у колі довоколішніх сіл
відправляються пестрі весілля,
і чекає тут молодь неділь,
яко щастя від папороть-вілля.

і це все перелито в пісні,
чим багаті убогі ці гори,
і чим дух наш і наших синів
крізь простори вік-вічно говорить...

Тільки пісня одних рубачів,
тільки жаль молодих дроворубів
не піднісся над обрій верхів,
а спочив, наче туга, при зрубі.

1.

Ми рубаєм, рубаємо праліс,
свої кости кладем на кору.
Ми вродились, зросли і блукали
все в бору, все в бору...

Хоч порепані руки від сталі,
хоч стоять нерав тратиться міць, —

гойть втому задуманий пралис
тазмначістю скритих криниць,

Не видаем ні сонця, ні неба,
і чужий вам безмежний простір.
Нам виспівув вітер молебен,
проповідують демони гір.

У лісах, де ніхто не заходить,
не залетить ні птах, ні кажан, —
віддвітае краса наша, врода,
пропадае талан.

2.

Ми рубаем, рубаемо пралис
стілки довгих безрадінних ліг,
пядь за пяддю все далі і далі,
та ніколи не выйдем на світ.

Як дітки підростуть, то за нами
— по неволі — за хлібом прийдуць...
Тяжко жита між цими лісами,
переноситя чорну біду.

П. ОЧЕРЕТЬКО

(Київ)

Дві поезії

Летять журавлі в океанах ночей,
їх вітер збивав в путі,
і дощ по натомлених крилах січе,
і голод пшціть в животі.

Летять і згадують лінь і тепло
в долині чужої ріки,
і згадують, як там чудесно жилось, —
і все-ж летять, чудаки.

* * *

3.

Перед нами шуміли смереки,
а за нами лишилися шні
і убогі оселі далекі,
і жінки в них смутні.

Скільки любях, міцних чоловіків
не вернуло, аві не чекай, —
під деревами впали навіки
чи поглянула бистра ріка.

Скільки хлопців, метких і здорових,
не побачать красуні гірські, —
будуть пальці кусати до кровя,
лити сльова гіркі.

Та ліси жалю-тугы не знають,
їм однакова людська судьба,
а життя в цьому бідному краю —
кожний з нас зарубав!

М. АСКАНИЧ

Миколі Чирському

Годинник став і думка — твердий камінь
Злетіла у безодню назавжди...
Не жди його коло своєї брами...
Не жди!

А внов летять хвилливи у нестямі
І каламутять опянілий зір.
Нові пісні дзвенять тепер між нами
На струнах лір.

Та не вітреться довгими роками
Його життя у памяти братів:
Він слово „смерть“ не призывав, не тямив,
Не розумів!

І нині тяжквій намогильний камінь
Життя і смерть — невтерті сліди...
Не жди його коло своєї брами...
Не жди!

1937. р.

ЗОРЕСЛАВ
(Межилабірці)

Іскаріот

А коли вийшов із горниці, розглянувся й побіг до Найвищої Ради.

— Що мені дасте?

— Тридцять срібняків.

Простягнув руку й тридцять срібняків засяло в долоні.

Злобна усмішка перебігла зморщками обличчя... Поклонився низенько й вийшов. На вулиці станув під палатою й рахував. Ізза хмар упало бліде сяйво місяця на землю й довга тінь Юди простяглася на бруднім камінні вулиці.

А в душі щось безнадійно, тихо, несміло:

— Юдо!..

По спині щось холодно залоскотало, добігло до грудей, клубочком обвилося навколо серця, мов гадюка, стиснуло до болю й замовкло.

Коли ж військо й слуги були вже готові зо шнурками й смолоскипами, вийшов із ними до Гетсеманії.

Учитель зо своїми одинадцятьома зближався. А Юда на знак приступив до Нього:

— Вітай, Равві! — й поцілував Його.

— Друже, чого ти прийшов?..

Та Його вже не було. Заховався у темряві.

Враз за пазухою щось гаряче запекло.

Запхав руку, стиснув срібняки й витягнув закривавлену долоню.

Щось гостре й холодне скригнуло по спині.

А в душі тихо, тихо:

— Юдо!

— Ти ж за Ним ходив, Йому вірив, Його слухав!..

— Ти ж Його Богом називав, Його імям проповідував і чуда творив!..

— Юдо! Ти ж Його ще недавно так любив!.. Чим жеж Він тебе скривдив, що злого заподіяв?

— Юдо!.. Юдо!..

А Його очі мов малі, розжарені колісця подивились перед себе, в темряву.

Там, у чорній тьмі зарисувався високий хрест, а на ньому в агонії болісно звивався блідий силует Його Вчителя.

Приглянувся ближче й ізжахнувся. Під ним запалала земля. Стиснув у пальцях закривавлений гаманець і почав бігти кудись геть, геть, далеко... Сам не знав, куди.

Добіг до палати Первосвященників.

— Я видав кров неповинну...

— Що ж нам? Ти побачиш!..

І впав на землю, кричав у дикому однаю, дер волосся, об каміння бив головою.

За паузи вийняв срібняки, кинув об землю й вони поскакуючи та подавонюючи полетіли до ніг Найвищої Ради, полишаючи за собою криваві точки на білому мрамурі.

Коли ж вийшов, стрінули його залиті кровю, але повні доброти й милосердя очі й розкриті обійми добротливого Вчителя.

Але він закрити своє обличчя, відвернувся...

«І шед удався...»

НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА

(Мельник)

Подорожній

Світлій Памяті Дружини присвячую.

— Що ж! Вже нічого не вдієш... Довершилось! А життя є життя...

Клеофас глибоко відхнув, неначе йому забракло повітря.

Дрібний, білий порошок шляху лежав нерухомо. Єрусалимський гамір та денну спеку камяного міста вже заміняла прохолода близького вечора та спокій сільських просторів.

— Так... Життя є життя...

Клеофасова думка вертала до буденного клопоту.

— Підночуємо в Емаусі. Там приведемо до ладу все накуплене в Єрусалимі, та й до Тиберіади. А вже там, вдома, — додав по хвилі, — дуже й дуже потрібно господареве око. Та й руки... Де ж би Дамаліс — жінці! — самій дати раду всьому!..

Стефанос підвів кучеряву голову. Слухав. Але не чув сивого Клеофаса. Розбурхані думки, мов хвилі прибою, заглушували слова попутника. По короткій мовчанці відповів, але — на власні міркування.

— Сном... просто сном! — здається мені ці дні муки й чуда. Гарячковим сном, з якого, немов сліпучий ранок, збудило те — неймовірне, неуявне чудо!..

Голос молодого грека тремтів. Рвучкий віддих підносив угору груди, ніби вони намагались розширитися за природні межі, щоб вмістити надприродне. Воно ж, — те чудо-воскресення з мертвих, — не вміщалося в людській уяві, що звикла приймати тільки вседенне, звичайне.

— І знаю, — продовжував думати вголос юнак, — знаю, що говорив Учитель: воскресну! І при звичайній я вірити кожному його слову. Однак, коли жінки, одна за одною, збентежені, просто несамовиті несли звістку, що переходить всі межі людської уяви!..

Захлиснувся радістю — і стих. Очі сяяли, обличчя світилось.

Хвилину йшли обоє обіч мовчки. І погляди обох линули вперед, в золотаві далі, губились за вже недалеким Емаусом — жменькою порожніх від заходу кубиків-дімків, поставлених у віночку зелені.

Клеофас спустив голову. Його погляд схилився додола. Бачив у білій стяжці шляху, як на розгорненому парусовому сувою образи минулого, викликані шойно пережитим...

— Чимало часу, — стелив перед собою власне минуле Клеофас, — вже не дивився я в обличчя смерті. Дві з половиною декаді. Так: са-

ме від часу, як вмерла мати. Бо ж коли відійшов зі світу батько, як вже був на студіях в Атенах. Повернув уже по похороні. І порох від жалібного стосу давно розвіяли вітри цього, чужого нам краю... Треба було покинути філософію, перейняти торгівлю, каравани, майно... І так, — на Гермеса й Тіхе! — вирвалось з елінського серця колишнє закляття, — финікійські кушці тоді мало-мало не позбавили мене всього майна! Рухомого й нерухомого... Не було коли думати про смерть. Занадто твердою рукою притиснуло безжалісне — як Мойри! — життя. Нині ж... Так дивно мені було бачити закам'яніле обличчя Вчителя!.. Саме його було дивним бачити таким, як усі інші мертві. Немов би раптом не Він, а хтось незнаний новий узяв його місце...

Юнак рухом голови відкинув чорне волосся й чорні згадки.

— Я бачив смерть недавно: Евмаха. Однолітка мого забили на грах в Тиберіяді при бігу колесниць. Сталось це...

Кидав пластичними мазками слово, втілюючи спомини в дійсність.

— Гамором та різкими вигуками повний цирк... Вічно неситий крові та хвилювань. І сонце, грізь червоною вельюм бризкає кривавими плямами на обличчя, палаючи одною жаждою: бачити кров! Тільки кров! Те вічно п'яноче джерело... Але Евмахові обличчя одно було спокійне й повне глибокого суму. Однак без гіркоти. І навіть без болю. Ніби він все — і ту гіркість, і біль лишив цим, що наповнюють золото-снійний день беззмистовними криками та порожнечою своїх слів і своїх сердець. Евмах же немов говорив стиснутими мовчанням устами... Говорив важливе щось... Але незрозуміле нам. І був він такий самотній, замкнений у своє мовчання, між живими, з якими мертвому уже не можна дорозумітись... Тоді я збагнув поперше, що мерці — не в «ніці». Ні! — захвилювався Стефанос, переживаючи свою згадку.

— Ні! Навпаки: вони щось вище, більше за нас, живих. Вони переросли наш світ. Вони дозріли для світу іншого. Наш більше їм не вистачає. Тоді ж, поперше зрозумів я культ мертвих і «божеськість» предків.

— Бо ж амаліла матерія людського тіла, — додав Клеофас, — підкреслює, що сильною й міцною чинила її лише ота невідома, неможлива для дотику «Психе», що відлетіла...

— Куди?.. В Емпіреї? В Гадес? — нагорнувшись на Стефаноса з дитинства засвоєні формули.

— Ці холодні, напружені постаті мертвих мусіли б перенестись — такими, як стають по смерті, — на місяць... Там, мусіли б вони живитись холодним місячним сяйвом — як молоком зоряної простороні, розлитим в безоднях всесвіту, доки самі «ростимуть» — як місяць! Доки не підкресляться на стільки, що зможуть піднестись до країн вічного життя, до країн, що про них згадував Учитель... Країн Життя незмінного, сталого... Як Сонце, що не знає наростань ні змалень місяця...

Стефаносові думки виривались на волю нестримним скоком диких коней і гнали вперед, пориваючи за собою нові табунні.

Нагло урвав. Здалося: відчув близько чийсь присутність. Обернувся на півслові так прудко, що й Клеофас спинився в ході.

Справді, білим шляхом від Єрусалиму швидко наближався щільний жодорожній... Край перекиненого на голову плаща спадав на обличчя так низько, що цілковито закривав риси. Тільки невелика, темна боро-

да, розділена на два гарні закрути, вказувала, що то ще молода людина. Те ж потверджувала й хода: швидка, пружна й легка, немов той високий, стрункий, рівно випростований подорожній плив у повітрі, понад самим шляхом в нематеріальнім потоці текучого золота, що струїлось і тремтіло, немов струни, диткуті невидомою рукою. За мжик ока вже він порівнявся з Клеофасом і Стефаносом, привітався висловом складним і квітистим, в арамейській мові, як робили тут люди добре виховані й освічені. Дарма, що в добі смутку на знак жалоби формули привітань скорочували чи опускали зовсім. За хвилину, як наказувала слухність, лагідно поспитав, яка причина накинута сум на обличчя зустрічних?

Чи ж чужинець не йде з Єрусалима? То ж він один, що не відає про події останніх днів! Та ж і не юдеїв всіх бо, також і їх, греків пригнітили вони...

Але подорожній, дійсно, тим не журився. Хіба ж еліни не відають, що Христос-Месія мусів перейти всім тим, що сталось? Ті, хто були Його учнями, прецінь знали від Нього самого, що Він спочатку пізнає смерть, а тоді воскресне і, ставши переможцем над життям і смертю, вступить у вічну славу? І падали з уст Подорожнього текст за текстом, цитати з пророків і з посвятних книг.

Клеофас зачудувався. Сам бо студював тут мудрість східню. Знав, як важко й старому віком дійти до її глибин, а от же: такий молодий муж, а так досконало знає посвятні книги Галилейські. А як легко й просто висвітлює тьмниці, що в них заплутувались і розгублювались равві-навчителі!

Клеофас усією істотою вбирив у себе слова Зустрічного. Та нав'язні Стефаносовими міркуваннями думки мимовільно кучерявились, як прозорий дим, й застидали завесою імлі увагу. Не було сили цілковито вимотатись із них. То ж Попутникові слова вливались у душу неокреслені, як прориваються кризь імлю струни весняного дощу. Душа ж, як ще перозкована від зимової дремлі земля, приймає їх в своє ще непрогріте лоно пробудженої зелені осінніх посівів Нового Життя. Але ж пара могутніх крил — Надія і Радість — виростали з серця й підносили Його, як крилате сонце єгипетських храмів, понад глибинами відвічних тьмниць. Кресало іскри й Стефаносове серце. Кидало їх снопами, розсипало вогненними зливами, аж за ними — лише в контурах — проступала постать Попутника. Здавалось: очі не бачать, лише душа відчуває Його присутність. І думка вогненною ниткою ткала визерунок.

— «Ось тепер стає зрозумілий символ шостикрилих серафимів гебрайського неба: під вогнем повітряних крил зникає важке смертне тіло земської матерії...»

Могутній порив немов спалив Стефаносову істоту. Здавалось, ноги більш не торкаються білої куряви шляху, але ступають в безкраїх просторах садом золотосяйних зорь, в яких і повітря повно радісної неокресленої надії...

Не зчулись, як уже й Емаус вітав усіх трьох тихим шелестом передвечірнього подуву. Слотисто-рожеві відблиски на селянських хатках гасли, стерті блакитною рукою ночі.

Клеофас підніс очі на Попутника. Стало жаль, що п'яťма заступить Його привадну постать, а мовчанка випе Його слова, що падають

животворчою россою на розхвилювану душу. І мимоволі зірвалось з Клеофасових уст:

— Попутнику, лишись із нами... Вже ж бо вечоріє!

Промовив і урвав збентежений: не слушно бо, хоча б і проханням, накидати свою волю незнайомому. А тим часом серце тремтіло дрібною хвилькою:

— «А що, як лишиться?..»

Стефанос прохав тільки поглядом, без слів:

— Лишися!

І Він лишився.

Не хотілось заходити до душного, людського житла, до буденного, дійсного життя. Тому, зайшовши до заїзду для подорожніх песно дохіюму, де мали переспати, попрохали собі вечерю на обилетеній ревою терасі. Звідти було видно в сад, де ще тьмяним сріблом мигтіли корони вузловатих олів. При самій терасі великий фіговник рухав широкими, лапатими листями, немов хотів затримати втікаюче світло. Але над його верховіттям вже розцвітали мигтячі зорі.

Обмиті від їдконого пороху струджені ноги мандрівників з насолодою простяглись на простих ложах сільського заїзду. Гості пили відпочинок і тишу села, за якими затужили в голосі великого міста. Тим часом господар становив на стіл сніжа воду, вино, кошик з п'ятьма білими, пшенишніми хлібцями. На столі вже стояла сільничка й таріль із солоними, дрібними оливками — тими, першими «весняними», що їх так гоїно родять палестинські оливи. Запах смаженої риби сповіщав здалеку:

— Вечеря готова!

Лишалось тільки принести світильник, бо ж на терасі стало вже цілком темно. Тільки проступала крізь виноградне листя металево-зеленою блакиттю смуга незатемненого обрію, обводючи світляним контуром постать Подорожнього. Гість, що тепер був без плаща, підніс вгору руку й простяг її над кошиком з хлібами, коли за його спиною об'явився миготливий каганчик, що його ніс господар з вечерєю. Широкий рукав зробив рух ніби крило. Чужинець благословив хлібець, розломив його надвое й подав учням Ісусовим. Клеофас швидко підвівся, тримаючи цівхлібця в руках.

Стефаносові затремтіли сльози в очах. Обое відчули ясно й безсумнівно:

— Хто ж, крім Вчителя, міг зробити цей — такий знаний! — рух!...

Але перед очима учнів був тільки високо піднесений світильник господаря заїзду. Місце Подорожнього було порожнє. Учні мовчки поглянули один на одного. Тепер не потребували слів і висвітлень. Кожний зрозумів погляд другого:

— «В мент, коли втратили Учителя, знайшли Його й пізнали в символі».

Серця налились радістю по вінця. Тепер воно уже не було імлісте й розпливчате, як в дорсі до Емауса, як у мандрівках з Пим...

Бо чи ж могли вони зрозуміти Ким Він був, коли ішов Він порохом шляхів, попліч з ними, промовляючи до них, як до рівних?

Наше літературне життя за революції 1917—1921*)

3. Літературні організації та видавництва.

Так, як коло журналів та по збірниках, гуртується мистецьке літературне життя також по своїх організаціях та видавництвах. У цьому зміслі треба розрізнати дві доби: час за советщини та перед нею. До заведення советського режиму журнали та видавництва були головними центрами, де скупчувалось літературне життя. По большевицькій окупації видавництва стали офіційними поліційними експозитурами і літературне життя переходить на професійний лад з ідеологічним забарвленням.

Вже при перегляді літературних органів ми звертали увагу на те, що хоч у тих органах друкувались мало не всі тогочасні мистці, цебто що хоч це не наступила певна диференціяція, все ж таки кожен такий орган мав свою ведучу групу, що його орієнтувала. Ведуча група була обрамлена кололітературними людьми, аматорами та меценатами літератури, що здебільшого мало форму видавництва. Помітна велика роздробленість життя, якась організаційна феодальність.

В Літературно-Науковому Вістнику мав рішавчий голос проф. Михайло Грушевський — це був його лейб-орган. Відколи Грушевський несподівано перейшов на сторону есерів, старі його прихильники все більше почали скупчуватись коло Нової Ради та акційного видавничого товариства **Час** (журнал Книгар). Тут творилось культурне повітря тушівського толку. Майже єдиним його характеристичним знаком була стареча сентиментальність та якась семінарська ідеалістичність. Література цього осередку (Л. Старицька-Черняхівська, Н. Романович-Ткаченко, Івченко, Ан. Ніковський, С. Єфремов) була під впливом козакофільського романтизму та початкового народництва, етнографізму. Репрезентантом цієї групи був С. Єфремов, переконаний пацифіст. Коли большевицькі башібузукі, по зайнятті Києва, прийшли шукати в нього зброї і запитали його, де він її має, С. Єфремов щиро і просто подав їм — своє перо.

У Шляху були хатяни, хоч уже й розбиті. Шаповал пішов з есерами, все стало політичним. В літературі почали задавати тон нові люди і Шлях якось не викристалізувався. Все там якось тільки погостинно виступало. Певного кадру в Шляху не видно.

Найталановитіша неполітична молодь гуртується в Білій Студії. Музафетці працювали над стилем, чистою літературою, менше себе виявляючи громадсько. Вони були дідично звязані з Радою (Тичина там секретарював) і її культурництвом.

*) Див. ч. 1.

Тому вони заснують Музагет «для захисту літературних змагань молодих від нападу критиків-петеринарів, в ім'я протесту проти трафарету в літературі та зближення до тем і обривів світової літератури».

Хто з молоді стає на політичні рейки, той іде або до боротьбістів, або до самостійників. І Боротьба та Вернигора стають цитаделями двох ворожих собі гуртів, ультра-лівого та ультра-правого напрямку.

Політично найцікавішим для нас було видавниче Т-во **Вернигора**. Засноване перед самою революцією, як товариство на паях, видавництво Вернигора гуртувало в своїх рядах виключно т. зв. самостійників, але не соціалістів. До Управи Товариства належали П. Кашинський, П. Тодосів, М. Лизогуб (позив під Крутими) та В. Злотополець. Вернигора мала свою книгарню, де було найбільше галицької (бо несоціалістичної) літератури в Києві, видавала журнал Українську Республіку та найбільше — підручники. З видань Вернигори найбільшого розголосу набрало видання «Катехизму українця» (1917). В ньому, а особливо в його заповідях, було поперше в грандіозних мірлах пропагандоване українське самостійництво (наклад Катехизму був 100.000 примірників!). Пресова полеміка в українських та московських органах преси з приводу його видання поперше поставило прилюдно і ясно питання про остаточні українські мети. І хоч Катехизм соціалістичною пресою був зацькований, будучність визнавала правду за ним.

До кола вернигорців належали: поет Михайло Жук (друкувався в цей час найбільше в Шляху), повістяр Валентин Злотополець (псевдонім), дитячий письменник Василь Тодосів (псевд.), Артем Хомик та інші. Засадниче значіння самостійницьких видань полягало не в стильових шуканнях, як це було модою тодішньої молоді, і не в оригінальності автора, але в політичній спрямованості, в їх тенденційності. Розвинувшись ця література в соціалістично-автономну епоху, не встигла та всетаки самостійники встигли видати «Сина України» В. Злотопольця, що і в ідейному і в усіх інших відношеннях перевищує два зшитки Боротьби. Та не однакова доля спіткала обидва видання. Соціалістичний ерпеїзм заборонив і словом десь згадати націоналістичного Сина України, зате зшитки Боротьби, як історико-літературне явище, фігурують у всій советській літературі. Большевики і не-большевики палують своїх і найменших людей за те тільки, що вони були перші під їхнім прапором.

Популярніше було політичній молоді йти з боротьбістами. Тоді все було соціалістичне. І тупіші назвали себе соціалістами, і навіть деякі самостійники були самостійниками-соціалістами. Боротьбісти перші відійшли від національного табору і склали загін перших хоробрих советизму. Та довго їм ця роль не була покинута. За постиншевщини боротьбісти були розяснені як дрібні буржуа й викреслені з основоположників советської літератури.

Ведучою літературною групою серед усієї цієї радянфільської молоді була т. зв. **група здорового футуризму**, що до неї належали в 1919. р. Гнат Михайличенко, Еллан-Блакитний, Василь

Чумака та Михайль Семенко. Група збиралась в історичній дачі На кручі, де в кінці 1919. року денікінці зробили трус і двох із групи — Михайличенка та Чумака — заарештували й розстріляли. В українських колах досі ходить, не знаємо чи перевірене, обвинувачення, що розстріл зачинив відомий, з діла Бейліса, у Києві сищик (детектив) Красовський. Потім той же Красовський був начальником Інфібро Генштабу у нас, а по ліквідації української державности подвизався в польській дефензиви.

Було ще кілька цікавих та індивідуальних видавництв в Україні в цю пору, як от соціал-демократичний **Дзвін** (у Харкові і в Києві) та соціал-революційна **Криниця** або **Друкар** у Києві, але їхнє значіння менше. Дзвін у більшості видавав В. Винниченка та С. Черкасенка, Криниця — старих письменників та С. Васильченка, а Друкар, аж за НЕПу перетворившись у неоклясичне **Слово**, став значінням дорівнюватись літературній організації. Оригінальним ще було футуристичне **Флямінго** (М. Семенко), видавництво і секта.

Літературні організації, в прямому значінні цього слова, об'явилися в Україні аж по приході большевиків до Києва. На початку большевицького режиму було це щось вроді професійної організації. Тому також поняття літературної організації в Україні не криється ані з поняттям літературної школи, ані з поняттям літературної генерації.

В розділі між літературною організацією й купченням довоклада журналів та видавництв проявляється розділ між лібералізмом та зародженим тоталізмом. За українських ліберальних державностей (УНР і УД) організацією письменства ніхто, крім приватної ініціативи, не цікавився. Не те за большевицької УССР. Організуючи все, взялись большевики і до організації літератури, письменників. Правда, все розвивається. Зразу все було інакше як до недавня, але тенденції появлялись уже тоді. Зразу дозволялось кілька організацій, примусово організувались найперше тільки середники виробництва (друкарні, папір тощо), але поштовх був даний.

Першим стимулом до організації письменницьких кадрів в Україні був, здається, професійний дух, що його принесли большевики в Україну. Харчева й інша політика влади на місцях проводилась або через професійні, або через кооперативні організації. Письменники, щоб не вимкнутись з цієї опіки, мусіли й собі організуватись професійно. Прикладом тут були великі міста московські, де письменники також гуртувались відрізнено від іншої інтелігенції, як самостійна професійна спілка.

Дальшим товчком була советська держава сама. Вона дбала про організацію пропаганди, потребувала борців революції. В перші часи цю державу помагали вести боротьбісти. Вони були собі свідомі того, що як німецьку революцію зробив учитель, так українську — поет (Шевченко). Письменників вони розглядали як своїх природних союзників в боротьбі за українізацію життя. Боротьбісти, як і самостійники, розуміли літературу тільки як по-

літичну літературу, а письменник був для них агітатор. Точно так, як пізніше іронічно сказав це І. Микитенко —

язик мій — орган агітації.

По приході большевиків до Києва в 1919 році оснували вони, з ініціативи футуриста М. Семенка, т. зв. **Професійну спілку мистців слова**. Була це інтернаціональна контора з секціями українською, московською, польською та жидівською. Спілка найбільше дбала за хліб насущний, за пайки для письменників тощо.

Мистецьке життя текло деінде — у **Мистецькому цеху**. Цех скупчував кілька гуртків: Музагет, Боротьбу, Флямінго, Молодий Театр та Київську професійну спілку артистів-малярів.

Про Музагет та Боротьбу, що гуртували символістів та червоних символістів, ми вже згадували. **Флямінго** об'єднував футуристів, з яких найбільший розголос мав Михайль Семенко. До футуристів належав худ. Петрицький.

Мистецьке життя у мистецькому цехові проявлялось у впорядкованні дискусій, турнірів поетів та критичних студій. На імпрези мала доступ і публіка, що виступала в ролі критика. Найбільше симпатій од публіки мали українці. Раз навіть «поет Володимир Ярошенко дістав за свої вірші першість на прилюдному читанні, як і завше — більшістю голосів присутньої публіки» (А. Павлюк).

Советська влада, непевно себе почувавши в Україні, через боротьбістів показувала милостиве лице до всіх цих мистецьких забаганок. Тоді ж вона видавала згадане вже Мистецтво. Большевики, перед лицем наступаючої української армії та особливо армії Денікіна, обіцяли ще більше і багато їм вірило. Робилися пляни, але всі вони розвіялися з приходом денікішців.

За денікішчини «проти українців, особливо ж проти української культури, було розпочато шалений похід. Як письменники, так і артисти не були матеріально забезпеченими на стільки, щоб могли спокійно собі сидіти в підпіллі, як сиділи партійні гешефтьярі, а тому пішли під захист Уряду Директорії до глухого Кам'янця» (К. Лаврінович).

Хто не пішов до Кам'янця, де тим самим створився перехідний культурний український центр, того врятував Дніпросоюз. Служили там у цей час Павло Тичина, Кирило Стеценко, Лесь Курбас, проф. Є. Тимченко й інші. Українські кооператори, що оснували перед тим, 29. травня 1918., велике видавництво **Книгоспілку**, як одну із шести центральних українських кооперативних установ, єдині захороняли тепер українську літературу. Тоді зародилась ідея Негативів. По денікішчині, через 10 днів по приході советської влади до Києва, склади Книгоспілки опечатано, а згодом все її майно передано Всевидату. Останнє приватне підприємство українських письменників було знищено.

А в цей час за кордоном (у Відні тощо) всі наддніпрянські видавництва мають надруковані вагони українських книжок, яких большевицька влада не пускає додому. Ці трефні книжки

всі були друковані, на субсидії Директорії, за кордоном, бо попит на українську книжку в Україні був такий великий, що друкарні в Україні не були в спроможі виконати замовлення. Так і пропали мало не всі ці книжки невикористані вповні.

Українське національне життя завше характеризувала любов до книжки. А здається першим українським торговельно-промисловим підприємством були книгарні та видавництва. Книгарні краще перетривали період московської шовіністичної люті за війни і наприклад у Києві дві великі українські книгарні Київск-ої Старин-и та Часу були чинні без перерви. Пізніше основи їх по цілій Україні ще більше, але большевики все то ліквідували вже на довго.

4. Письменницькі кадри.

Нияче ми рішили переглянути письменницькі кадри революції, розглядаючи їх як окрему соціологічну групу. Для опису цієї групи беремо відомості з біографічних даних про письменників, які маємо до розпорядимости. Головно нам розходиться про походження, освіту та професію і становище письменника в громадським житті та його приналежність до певного українського літературного центру, генерації та політичної течії.

Про проблеми генерації та політичне становище письменника хай буде нам дозволено сказати ще пару слів перед тим, ніж зачнемо з біографіями.

Проблема генерацій. Історію літератури можна періодизувати після різних засад. Одною з них є поділ за генераціями. Таксамо моментальний профіль якоїсь літератури можна уявити собі у вигляді кількох генерацій, що між собою боряться або кооперують.

Що таке літературна генерація? Один дослідник так її визначає: «Проблема генерацій не існує в громадянстві, але в мистецтві. Там є слово генерація корисним означенням глибших поглядових змін, що назовні видаються спостерігачеві як спір між молодими і старими мистцями. Не ходить звичайно ані про старість, ані про молодість, але про погляд на світ, що має та чи інша група людей. Світогляд одначе не міняється щороку... Зміни, що відбуваються в політичній і господарській будові громадянства, проявляються у людей зміною їх світогляду, а в мистецтві проявляються яко зміни генерацій». Дефініція, як бачимо, трохи кульгає на марксизм, але коли її децю оправимо, сказавши, що все міняється **паралельно**, маючи одно на друге вплив, можемо її прийняти.

Як то було з тими літературними генераціями за революції 1917—1921. років?

Ми вже при розгляді літературних органів тієї доби мусіли встановити, що в цю добу боролись між собою не дві або три літературні українські генерації, а цілих чотири.

Одна літературна генерація саме вмирала — бій із нею виграли модерністи десь між першою і другою російською революцією. З цією побідною генерацією, як ми вже бачили, зачали новий бій музагетці саме в час Великого Зриву. Але й символістів

змели нові шари прихожих в літературу, що саме зачали пропагандою пролетарського, а потім націоналістичного мистецтва заявляти про своє існування.

Найстаршу генерацію можна назвати **народницькою**, середу — **модерністичною**, властиву генерацію ліберальної революції — **символістичною** (музагетською), а новонароджену генерацію октябрської революції — **футуристичною**. Назви узасаднені панівним стилем серед даної генерації того часу.

Народницька генерація, з найбільшою традицією на українському ґрунті, була заатакована ще дець 1903. р. (альманах «Знадхмар і з долин») літературними силами цілої соборної України. Наслідком цієї атаки зродились у передвоєнній Україні Молода Муза та Українська Хата.

Гаслом боротьби модерністів проти народників була європеїзація української культури. Звичайно український етнографічний роман, побутова драма чи громадська поезія народницького характеру не були чимось не-європейським. Але в Європі тоді писалось інакше, володіли інші теми й інші стилі й українське письменство не йшло в ногу з чими течіями. Народники послуговувались старими творчими методами і, звичайно, модерністи на них багато не вплинули. Кащенко, Васильченко, Мирний, Нечуй-Левицький, Мартович, Алчевська, Яновська тримались особливо реалізму чи романтизму, що їх сполучував з їхніми попередниками. Народницький поет головне служив.

Модерністи мають заслугу головню в обнови тематики української літератури та в розвитку дискусії над теоретичними її проблемами. Вони ввели психологізм в методику праці поета-письменника й були явними індивідуалістами в своїй ідеології. Більшість з цієї генерації стояла під марксістським впливом, хоч і не всі були марксістами.

Аристократична символістична генерація прицепила у нас об'єктивізм, творючи мистецтво для мистецтва й маючи, загалом беручи, дуже розвинутий змісл про красне й делікатне. Символісти, як і всюди в Європі, до непізнання удосконалили вірш. Ця, на зачатку революції, наймолодша генерація писала дуже гарною українською мовою, хоч і не стилізованою під дядька, зате так само дуже простою. Українське слово для неї було її наймиліший матеріял і вона дивилась на нього як архітект чи скульптор дивиться на мармур. Вони вибирали з українських слів найдзвінкіші, наймузикальніші й найпростіші. З них творила вона подивугідні мережива — речення, образи. Що бракувало цій генерації? — Політичність, проза! Тичина і Рильський — її вожді, були поети і тільки поети.

Наймоладша — деструктивна генерація — міська й техністична, була наскрізь політична. Семенко зразу ж записався до КП(б)У, хоч скоро звідти й виписався. Інші — Хвильовий тощо — були політики кожним вершком свого руху. Ця генерація виховувалась більше на протесті, на подіях революції, ніж на високих школах. Тому вона була вільна від традицій, легка навантаженням і хаплива до нового. Як хапала вона кубізм чи футуризм як

щось романтично нове, тріскучо відмінне від того, що було перед очима, так і українська культура була для багатьох із них — нововідкритою цариною. Багато прийшло до українства (не знаючи ні української літератури, ні української культури) з одного відруху проти старого, яким була в Україні ненависна жандармсько-попівсько-поміщицька дійсність. На жаль, зустрілись ці нові прихожі в українській дійсності не з Музаґет-ом, а з Флямінґо. Флямінґо зводило бій з тодішньою українською культурою і ці два напрямки зійшлися і шмат шляху йшли поруч.

Кінець революції відзначається великими здвигами поміж генераціями. Дві старші генерації, розсварені перед революцією, поволі зливались за революції. Подібно й дві наймолодші. Аж Хвильовий відкрив неокласиків, стало знов дві генерації в українським письменстві.

Двоподіл генерацій. Не розуміємо тих, що говорять про мистецтво для мистецтва, про письменство безтенденційне або про поета неполітичного. Нічого такого в дійсності немає; до чогось такого може допрацюватися тільки абстрактна логіка. В дійсності кожен твір мистецтва з тенденційний, а кожен письменник як людина, що працює для людського суспільства, людина політична. Це не значить одначе, що письменник — це політичний вождь чи політичний запродаєць. Це значить тільки, що письменник не є ізольований у людському суспільстві, а є з ним вязаний, і то ідеологічно. Кожна доба має свої панівні погляди, які вяжуть і письменника і його читачів, громадянство. Взаємно на себе впливають як поет, так і народ, до якого він належить. Ще в ширшому мірлі беручи, поет і окремий народ живуть тими ідеалами, що є панівними в тім часі в даному культурному колі.

Через те, що світ не стоїть не тільки фізично, але й духово, що повсякчасно ведеться боротьба за панування якогось світогляду, кожен поет є воїном якоїсь світоглядної течії. В цім його політична роль. Поет — носій, популяризатор свого світогляду. Течія, ідея, що зискала поета, зискала батальйон. Штики, одначе, можна не тільки зискати на свою сторону, важно також ворожі штики полонити. Обеззброєння ворога — це одна з цілей боротьби.

Письменницькі генерації нашої революції були розбиті советським напором. Частина з них була вигнана на еміґрацію, практично на відрив від свого народу, частина була взята в полон, обеззброєна. Пізніші маневри одних і других з метою залишитись у духовому проводі свого народу надзвичайно цікаві; покищо ми мусимо констатувати сам факт цього розриву. Як кожен прорив фронту, цей розрив українського письменства спочатку не був органічний. На той чи інший бік понали випадкові люди, що могли б були таксамо випадково опинитись і на другому боці. Далі, одначе, наступили зміни віх та втечі з раю. Цим обидва табори заокруглились, зіндивідуалізувались і знеприятлились.

Нині вже все консолидувалось і в наступному нашому перегляді ми уагляднюємо тільки остаточну позицію усіх бігунів. Цей двоподіл ми мусіли зробити. До цього нас зобов'язує як наш тенденційний погляд на літературу, так і саме життя, що чітко роз-

— різняє емігрантського письменника від советського. Та й з чисто піанавальної точки погляду важко знати, хто під яким прапором стоїть чи стояв, хоч дехто може й недобровільно. Ця недобровільність зачіпає, зрештою, тільки советську літературу. Письменник-емігрант міг зголоситись до якого хотів табору. З тюрми ж, з полону — як відомо — в'язні хіба тікають, або їх визволяють, самі ж вони вільно проявлялись не мають змоги.

Письменники як група. Нова українська література, за малими винятками (Шевченко тощо), була ділом середнього українського панства та інтелігенції, виходців здебільшого із шляхоцьких та священничих родин. Зачатком ХХ. ст. освіта, особливо середня, дуже підноситься і зпароднюється, найбільше в Австрії. В Росії, хоч школа діє обрусительно, зате дає бодай загальну освіту. З вибухом революції 1905. р. українська свідомість зростає і шириться в народі. В рядах українських письменників починаємо зустрічати представників усіх верств українського народу.

М. КУРЕНІВЕЦЬ

З перших кроків націоналістичної поезії на Закарпатті

(Уривок).

Поява першого числа «Слова Народу» в Пряшеві в грудні 1931. р. була для української націоналістичної молоді Закарпаття великою і радісною подією. Нарешті дочекалися появи часопису з українськими націоналістичними тенденціями! Орган чеської соціал-демократії «Вперед», друкований українською мовою, вже починав обридати навіть заведений у нетрі інтернаціонального марксизму частині молоді, а для решти взагалі ніколи не був цікавий, хоч як не старалися чеські еседеки в суміш з українськими с. д. та с. р., приваблювати до себе мнимо українським змістом та гаслами. «Свобода», що вже понад тридцять років намагалася тримати народній чи «народовецький» прапор, була в руках стареньких каноників та адвокатів, що не дуже надавалися до товариства радикальної в націоналістичних настроях молоді. «Українське Слово», появу якого від довшого часу старанно підготовляла група близького, зрештою, до «Свободи» цілком поважного старшого громадянства, от-от вже мала на «початку» 1932. року, виходом першого числа розпочати своє розважне й помірковане існування, яким молодь ніколи не мала захоплюватись.

Тому зовсім не дивно, що в гуртку молоді, що на різдвяних феріях 1931—32. р. зійшовся коло проф. Білинського в селі Золотареві (лежить на північ від Хусту), одержання першого числа «Слова Народу», зрештою, давно сподіваного, викликало чималий відгук та надії, висловом чого слід уважати написану 25. грудня 1931. р. в цьому ж Золотареві «Присвяту» «Слову Народу», що її склав І. К. (пізніше відомий, як Іван Колос, автор премійованої в році 1938. збірки «Молоді мої дні»).

В цій «Присвяті» молодий початкувчий поет, що перед тим ще не виступав ніколи із своїми творами, висловлював своє зворушення і надії, зв'язані з першим націоналістичним українським часописом на Загір'ї. І належить сказати, що вже і в цій першій друкованій спробі голос молодого піонера звучав суворо, поважно і певно:

Коли борець, узявши меч прадідний
В борбах пробований не раз,
В зав'язаний бій іде за край свій рідний,
За правду, волю, кращий час,

То хто б із нас холодним був так дуже,
Щоби мовчав в цю красну мить,
Коли огнем горять й найбільш байдужі
Коли й каміння говорить.

«Посвята» ця появилася незабаром, вже в слідуючій числі «Сл. Народу», що дня 3. січня 1932. вийшло в Пряшеві.

Кількома місяцями пізніше, у «Слові Народу» ч. 9. з 1. травня 1932. р. появилася датована днем 7. лютого того ж року поезія під титулом «Під розвагу» цього ж автора. Поезія ця має цілком виразно витриманий в дусі українського націоналізму зміст, більше того — має цілком програмовий характер, а тому слід її навести без жадних скорочень:

Дзвенять мечі та чути зойк слабих
Розчавлених життям рабів із споконвіку,
Що вже нема і поривів у них
Й шукання сталого на власну неміч ліку.

А попри них ідуть рясні ряди борців
І кажуть їм: життя — закон жорстокий.
Вони ж?.. — у відповідь із жалібненьких слів
Зробили свій девіз: — «нам дайте спокій».

«Нам дайте спокій» — не звичайний це девіз,
Бо не один із нас стає борцем за нього,
Бо не одному з нас у голову заліз
Як істина правдива, ще й свята до того.

Та всупереч якраз шаліє всюди бій,
Горить живе життя побуджувань суворих,
Що розкоші дає і чар солодкий свій
Лиш тому, хто мечем, а не плачем говорить.

У «Слові Народу», яке за традиційним браком фондів припинилося в осени 1932. р., було вміщено ще кілька інших поезій І. К. та й інших націоналістично настроєних авторів, але ми обмежуємося лише на найхарактерніших та досконаліших речах, не згадуючи цим разом про другорядні.

По зникненні «Слова Народа» в розвитку націоналістичної преси тут настала кількомісячна перерва, бо аж в грудні 1933. р. появляється в Празі перше число націоналістичного студентського журналу «Пробоем», в якому І. К. містить свої дуже цікаві для світосприймання націоналістичної молоді зауваження з нагоди виходу в світ першої збірки поезій Зореслава «Зі серцем у руках».

Ці зауваження добре схоплюють та окреслюють тодішнє становище на закарпатськiм українськiм Парнасі і виразно накреслюють шляхи, якими має простувати молода націоналістична поезія.

Наводимо отже найважливіші місця з цієї статті І. К.

«Основний тон, настрої нашої повоевної літератури ще, так скажу, цвинтарний. По тисячлітній неволі народ, що був уже похований — будиться. Встає з могили, яку вороги не мали часу до кінця засипати. Встає виснажений, темний і в одній сорочці. Поети це відчувають. Видять нашу неміч, убожество, недолю. Звертають на це увагу, бо хочуть нас вилічити. Та тут помилилися: їхнє відношення до нашої дійсності не вороже, заперечуюче, але товариське, а нерідко і захоплююче. Вони підкреслюють не те, що **воскресаємо**, але те, що ми мертві. Вони не будуть погорди до дійсності, не бажають за всяку ціну омінити її, не викликають її на двобій, а навпаки, шукають у ній красу, малюють її, як щось рідне та дороге: приймання дійсності поетами пробуджуючогося народу хибне. Воно не пориває до діла, не гартує волю, лише придавлює її і забиває всякі змагання в їх зародку. Безпощадна боротьба, спрага знищити, погорда і гнів до злого — ось настрої, що повинні кермувати поезією народу, що бореться за кращу долю. Розумію, що біль рве серце всякої людини, що бачить нашу незавидну дійсність. Але перемогти біль є більше, ніж терпіти, змостися на щось більше, як на нікому непотрібний плач — це перемога над тим, що є, це вияв волі, що хоче вести, а не що дає себе вести».

У перших числах «Пробоем» І. К. вміщує кілька сонетів та октав, повних здобувчих «конквістаторських» настроїв. Тимчасом весною 1934. р. гурток української високошкільної молоді з Закарпаття, що студіювала на високих школах у Празі та Братиславі і до якої належав і сам І. К., гарячково і дуже пляново готується до організації другого зїзду української молоді Закарпаття, що має відбутися 1. липня 1934. р. в Мукачеві. Тисячі юнаків та дівчат мають прийти цього дня з усіх закутин «країнки» під браму стародавнього монастиря під Чернечою горою, а потім з українським прапором перейти цілим Мукачевом.

В передчуванні цього дня І. К. містить в травневім числі «Пробоем» за 1934. рік поезію, де м. і. від імені тієї української молоді, що має прийти на це майбутнє народнє свято, проголошуються такі гасла:

«Досить вже гнутися, плакати безрадно
У життєвій боротьбі безпощадній!
Досить вже плакати, більше не хочем,
Хай замість сліз тепер криця рокоче!

Рідний наш краю, ми ті твої діти,
Що тебе прагнуть збудити, огріти:
Працею збудим, огрієм любовю
А у потребі і власною кровю...

Зброя геройська — міць духа і тіла, —
Ти нас веди на довершення діла».

Слова про загрівання рідного краю «любовю, а у потребі і власною кровю» не лише було дійсно дане на історичнім для розвитку і поширення української націоналістичної ідеї на українським Закарпатті лишенім з'їзді 1934. р. в Мукачеві, але й було многократно додержане.

Др. М. ДОЛЬНИЦЬКИЙ

Гете і природа

(З нагоди 110 роковин з дня його смерті).

Stünd ich, Natur, vor Dir,
ein Mann allein,
Da wär, s der Mühe wert,
ein Mensch zu sein...

J. W. Goethe: Faust II.

Наукові природничі праці Гете, критична оцінка їх об'єктивної вартості і їх значіння в рямах цілої Гетової творчості та в межах історичного розвитку природних наук — це ще й докині одна з найтяжчих й найбільш спірних проблем літературної спадщини великого поета-мислителя. Ще й нині дехто гадає що той довгий ряд природничих праць Гете, що в збірному виданні його творів обіймає цілих 14 томів, це щось чуже у цій — такій суцільній і гармонійній його літературній творчості. А тимчасом Гете вже на початку своїх природничих студій писав на адресу своїх противників: «Ніхто з них не може зрозуміти тієї непогамованої пристрасти, з якою беруся за це діло. Ніхто з них не бачить, що вона виходить із самої глибини мого цілого бства. Всі вони вважають цей мій світлий порив тільки примхуваною помилкою й гадають, що я повинен робити щось ліпшого й мій талан спрямувати на старі шляхи...»

Й нині є ще багато таких дослідників літературної творчості Гете, що його наукові праці вважають за якусь дисгармонію в цілій його великій спадщині. А тимчасом якраз у Гете не можна ніяким чином відмежувати його наукових стремлень, поглядів і праць від решти його творчості. Вони неподільно, нерозривно належать до себе й лише вони разом дають повний образ його особистості й роблять його Великим. І поетична й наукова творчість Гете — це лише ті форми, ті еманациї, якими виявляла себе ця найсуцільніша індивідуальність, яка коли-небудь жила. Наукові праці Гете — це так само як і його найпалкіші поезії, так само як і «страждання молодого Вертера», як і його «Фавст» — це лише елементи його глибокої й суцільної конфесії, це сповідь ці-

лого його ества. Лише під таким аспектом можна говорити про відношення Гете до природи.

Геніяльний дух ваймарського поета залюбки вглиблювався в питання живої й мертвої природи. В своїх природничих студіях — все одно чи були це студії з поля ботаніки й зоології, анатомії, біології чи фізіології, мінералогії, геології чи метеорології, хемії чи фізики, Гете був поетом й як поет він не перестав бути пченим.

Відношення Гете до природи тісно звязане з його філософічним світоглядом. Не природничі студії Гете лише самі по собі роблять його імя важним етапом в розвитку природничих наук. Це його значіння виявляється в куди більшій мірі в тих загальних принципах, які він вклав в основу розуміння природи і в основу наукового природничого досліду.

Гете не був ані матеріялістом, ані віталістом. Все і всюди він був мистцем - естетом, що у цілій природі — і в живій і в мертвої, і в людині і у всесвіті шукав гармонії. Природа була для нього Богом, а Бог природою і відси його наука про єдність світа, стотожнювання Бога і природи, строга закономірність усього, що існує, загальна зумовленість явищ, досконалість природи, що має своє коріння в досконалості божества й виключає всякий теологізм, всякі останні причини — ці *causae finales*, що відіграли таку велику роль в філософії природи XVIII, ст. Ці принципи зробили з Гете борця за реалістичний світогляд й то в ту епоху, коли панували метафізичні й фантастичні теорії натурфілософів, до яких зовсім несправедливо часто зараховують і Гете.

І в найпізнішій добі своєї творчості, в 90. pp. XVIII, ст., коли то вже розцвіли були Кантівські ідеї, Гете не покинув своїх основних ідей, не піддався беззастережно впливам критичного ідеалізму Канта. Гете, що непохитно вірив у можливість безпосереднього зрозуміння реального світу, що найвище над усе цинив єдність матерії й духа, не міг погодитися з наукою, що розділила світ на позірний — суб'єктивний і світ «рiчей в собі», світ дійсний. Але не все, що було у філософiчній системі Канта, відпихало від себе Гете. Коли «Критика чистого розуму» не нашла відгому в Гете, то «Критика осудньої сили» мала на нього сильний вплив. Теорія пізнання Канта допомгла Гете, так мовити б, вишліфувати його наукові методи, зробити їх більш прецизними; вона остаточно оформила у нього багато моментів його власної теорії пізнання, вона навчила його критиці свого власного наукового думання.

Гете черпав ще й з інших філософiчних систем, але брав з них лише те, що погоджувалося з його основним світоглядом — з його розумінням природи. З Шелінгом звязувала Гете моністична ідея всеприсутності життя в природі, з Гейлем — інтерес для дійсності.

Всі ці ідеї, широко розвинуті у Гете в цілій його поетичній та науковій творчості, мали безперечно плідотворний вплив на природознавство XIX, ст. Зокрема велике значіння мали в цьому відношенні принципи й методи його наукової праці, що консеквентно впливали з його філософiчних поглядів. «Лише через підвищену практику мають науки впливати на зовнішній світ» — казав Гете й тому він далі консеквентно приймає, що першою основою всякої теорії — це практика. І

Гете далі каже, що кожна теорія, кожний науковий дослід, зокрема ж природничий, кожна наукова ідея мають лише тоді свою вартість, коли можуть практично заіспувати. Чим краще вміємо покористуватися досвідом, тим легше переконуємося, що те, що не дається дослідити, не приносить користи. Й відси головний, основний принцип усієї наукової діяльності Гете — не лише чисте й так часто пусте — як він сам каже — теоретизування, а практична діяльність. Гете твердо вірив в те, що теорія й досвід є в постійному конфлікті, а усяка спроба погодити їх в рефлексії є ілюзією; їх може злучити лише діяльність, лише практика. На вищих ступнях пізнання ця діяльність заключається в зрівнанні, в пізнанні різного як одного «Що це загальне явище? Поодинокі явище? Що уявляє з себе надзвичайне? Мільйони фактів» — й тому у всіх своїх наукових дослідях Гете дуже строго придержується тій засаді, що коли маємо до діла з таким явищем природи, яке особливо важке й різко впадає в очі, не треба здержуватися лише на ньому, привязуватися до нього, не можна розглядати його ізольовано, а треба дивитися докруги по цілій природі й шукати, чи не має десь чогось подібного, спорідненого, бо «природа ковається за тисячами імен та термінів і є завжди та сама». І Гете спеціально підкреслює, що лише із порівняння спорідненого виникає та суцільність, яка вже сама себе вясняє і яка не потребує дальшого пояснення.

Ось вкоротці основи розуміння природи і принципи наукової природничої діяльності й творчості Гете.

Ці погляди й ці принципи зокрема виразно й різко виступають в його студіях органічної природи.

В біології визначився Гете найбільше як творець морфології — він же був і творцем самої назви цієї дисципліни. В 1795. р. Гете пише: «Морфологія має включити науку про форми, творення та перетворення органічних тіл». Метаморфоза й тип — це основні тямки його морфології. Природа творить за певними основними ідеями й ці ідеї вважає Гете чимсь зовсім реальним. Й не треба дивуватись, що теорія Гете про метаморфозу не звернула була тоді на себе уваги, на яку повним правом собі заслужила. Доба, коли Гете її витворив, не була ще дозріла для класичної морфології, яка тоді щойно зроджувалась. Дехто бачив у цій теорії пусту примху поетичного духа, дехто знов закидав йому дилетантизм, а видавець творів Гете, Гешен, відказався друкувати працю Гете «Спроба пояснення метаморфоз рослин», в якій Гете вяснив якраз основу цілої цієї теорії. Правда, сама тямка метаморфози старша, ніж Гете, але цей геніяльний поет-мислитель висловив її ясніше, правдивіше, ніж його попередники. Він і зрозумів її глибше. Його велична концепція є повним доказом того, що цей іспіяльний дух переміг в синтезі своїх сучасників, а між ними й високоцінених тоді природників натурфілософів.

Порівняльна метода й морфологічна тямка усього живого довели Гете до конструкції основних типів у царстві звірні й рістні, а далі й до концепції метаморфози. Гете виразно підкреслював, що рослини й тварини змінюють свої анатомічні риси не лише під впливом фізіологічного імпульсу, але й під впливом зовнішнього світу — основна думка модерної соціології рослин. Гете був приклонником думки про можливості пристосування — розвоєвий принцип Лямарка. Гете отже ви-

разно висказав теж десцедентну ідею й не диво, що Чарльз Дарвін покликається на нього, як на одного з найвизначніших предтеч розвоєного розуміння живої природи — хоч, правда, ідеї еволюції як продумано-опрацьованої концепції Гете не дав. Він і не міг її дати; перед цим спинювала його ця велика незрозуміла тайна початку творіння, для якого у людини такого філософічного світогляду як Гете не може бути іншого почування, як лише глибокий подив. «Найкращим щастям мислячих людей є досліджувати те, що дається дослідити й спокійно шанувати недослідиме». І Гете, для якого природа була Богом, а Бог природою, не міг, не смів розкривати цього невідомого початку усього живого. Найдалше, куди відважився зайти його розум — це були праявища — *Urgeschichten*. Й він каже: «Найвище, чого може осягти людина, це є подив, і коли її праявище приводить до здивовання, то хай буде вона задоволена, вищого хай поза тим не шукає; тут є межа!» Пратици — це творчі основні форми, але кожний з них перемінюється, перетворюється якимсь подивугідним способом. І це є оця метаморфоза, основна біологічна тямка Гете.

З цієї точки погляду Гете розуміє взагалі усю природу. «Вона вічно створює нові форми: що є тут, те ще не було; що було, те вже не вертається — все нове і все ж завжди старе». Ідеї були для Гете законом явищ й тому вони важніші, ніж явища самі, бо ж вони вносять гармонію в позірний хаос форм. І Гете формулював ці ідеї інтуїцією, поста-мистця й не диво, що жива фантазія поета відводила його нераз від реальних ідей до чистих спекуляцій.

Гете вірив, що найглибші тайни природи можна відкрити лише інтуїцією й що самим лише експериментом вирвати у неї цих тайн не можна — й відси ці невдачі Гете на полі фізики й відси деколи аж грубе відношення до науки й теорії Ньютона у відомих студіях Гете в його праці «*Farbenlehre*» й відси теж недостаточне розуміння математики, зокрема ж як засобу при дослідах природи. Ньютон підходив до явищ природи як строгий аналітик, Гете знов як великий в грандіозній синтезі. Для Гете, для якого головне завдання досліду замикалося в тезі «зв'язати з сенсом світ очей», вже сама вихідна точка Ньютона була чужа, незрозуміла. Гете не міг її прийняти, бо й цілий світогляд Великого Гете не дозволив йому стати на тому ґрунті, на якому стояв великий Ньютон, й Гетівська фізика — це не екзактна природнича наука, це лише помічування природи. «Метою мого занурення до природи не є впорядкування природи математично сформульованими законами, але пізнавання її ества безпосереднім спогляданням» — каже Гете, коли у своїм творі «Науці про барви» полемізує з Ньютоном. І, вірний цій засаді, він не обмежується лише до однієї якоїсь галузі природознавства, а охоплює цілу природу — природу як цілість».

Поборування теорії катаклізмів і теорії нептунізму в геології, ідея принципу актуальності — ця основа сучасної динамічної геології й геоморфології, ідея палеонтологічної систематики, як основи історичної геології, перші проблески розуміння динамічного характеру часу й зовнішнього світу, принципи практичної метеорології, а накінець порівняльна метода в анатомічних студіях — це лише в схематичному вчисленні ті нові ідеї, що їх вніс у природознавство Гете й цим спри-

чинився — все одно чи безпосередньо чи посередньо — до великого розвитку природничих наук в ХІХ столітті.

З усіх своїх природничих студій Гете видав розмірно малу частину. Більшість його рукописів видано аж після його смерті. Гете не мав щастя до своїх природничих праць, бо навіть ті, що не засуджували їх, ласкаво мовчали, вважаючи їх дилетантськими спробами великого поета, пам'ятаючи про власні слова Гете, що «хто змагається вічно стремлячись, тому можемо відпустити». А ще й нині по сто роках від його смерті поета, думки про вартість його природничих праць діаметрально різняться, не дивлячись на те, що справедлива оцінка Гете, як природника можлива тільки в площині його сучасності, а така оцінка мусить випасти безперечно лише на повну користь Гете.

Не міряймо вартости Гете, як природника, міркою нинішнього стану природничих наук, коли поодинокі дисципліни розрослися й спеціалізувалися так, що один ум не в стані охопити усього й при такій спробі мусить зійти на манівці. Не шукаймо у Гете за тим, чого там немає й чого там не може бути, а берім лише те, що він нам дає ясно й точно, а в цьому є дуже багато великого й глибокого, бо таким було й саме його розуміння природи — природи Бога! Гете був оригінальний й великий навіть тоді, коли основа його думок була з погляду нинішньої науки фальшива. У Гете була така глибина думки й стільки досвіду, стільки справжнього мистецтва в синтезі, що було би образою нині для нас самих вважати його дилетантом.

Гете знав природу, бо він знав і розумів велику гармонію творчої сили. «Природа — священна загадка». Правда, від часів Гете наука розв'язала вже не одну загадку й вияснила не одне, що було таємницею для нього, а проте ми ще й нині мусимо погодитися з тим, у що твердо вірив Гете, що наше пізнання буде все мати свої межі. «Народжений для видження, триває при задивленні». Гете підпорядкував цілість природи своєму світоглядові й як поет поклав трітій міст між природою та мистецтвом. У кожному створінні бачив він матеріалізацію одної великої ідеї всемогучого творця в подіб'ї «природи — Бога». Вона була для нього тим, що постійно опромінювало його дух й підносило його в безмежні висоти. Так навчив нас Гете розуміти природу й до цих висот підносив він і нас з собою. А це найбільша заслуга Гете як природника!

Др. МИКОЛА КУШНІРЕНКО
(Прага)

Розвиток національної свідомости карпато-українського селянства

(Закінчення)

Про цей зїзд були широкі реферати в місцевій українській²¹⁾ і чужій пресі, а карпато-українські поети присвячували йому свої вірші.

²¹⁾ Ужгородське „Українське Слово“ ч. 38, з 21.X. 1937, також ч. 39, з дня 28.X. 1937, та інша українська закарпатська преса.

Селяни прибули на цей зїзд із найдальших околиць, витрачаючи за проїзд іноді останній грїш. Із сухим хлїбом у тайстрині (торбинці) їхали вони в столицю краю заявити свою віру й волю належати до духової спільноти української, як належали до неї кровно-расово.

Для тих, хто знав матеріальні злидні карпато-українського селянства, його жертвенність на цю подорож із найдальших закутин краю, була ясным доказом національного освідомлення й глибокої селянської віри в українську національну ідею, хоч вона на Закарпатті й не була, в той час, ще цілком зконкретизована та пристосована для селянських понять і світогляду. Просвітянський зїзд 17. жовтня 1937. р. показав велику **потенціальну** силу українства та підкреслив **впливи** на селах народного вчительства, що в національному освідомленні селянства відіграло найголовнішу роль.

Національний розвиток Закарпаття в 1934—36. рр. поступово виходив із своєї початкової культурницько-просвітянської стадії. Української мови в школах і фонетичного правопису було вже мало. Та, зрештою, при системі, що її запровадили чехи, ані українська мова не могла запанувати в усіх школах.

Здобути якісь ширші, навіть культурні права могло українство лише політичною боротьбою. Його розвиток на Закарпатті й наближався до цього чергового етапу. Чим більше набирало українство **власного** політичного забарвлення, тим **конкретнішим** ставало воно й для селянства.

В 1934—36. рр. між закарпатськими українцями все голосніші були розмови про самостійну політичну діяльність. В 1936. р. заснувалась Українська Селянська Партія, що видавала свій орґан «Народня Сила». Через рік переформувалась вона в Українську Національну Селянсько-Робітничу Партію, яка зараз стала на тих засадах українського націоналізму, які зформувались в Західній Україні й на еміґрації.

Партія ця почала жваву діяльність на селах, де вже мала пригожий ґрунт, на осінь 1938. р. підготовляла партійний конґрес і встигла видати двоє чисел свого орґану «Народня Воля».

Але в осіні 1938. р. вже почалися великі європейські події, що й українське життя на Закарпатті сєрували на інші шляхи та по них ввели його в стан прискороеного політичного розвитку.

5. Значення Карпатської України.

Про політичні події, що спричинились до повстання Карпатської України, є вже й відповідна література.²²⁾ Тут побіжно згадаємо лише деякі факти.

У вересні 1938. р. оголосила б. Чехословаччина загальну мобілізацію, але терени з більшістю німецького населення відступила Німеччині без війни. Словаки домагались автономії, пригадали про неї й закарпатські українці, яким вона була гарантована Сен-жерменським мировим договором з 1919. р., конституцією б. ЧСР. Одначе за 19 літ чехи не приступили до переведення її в життя, лише події, що затря-

²²⁾ Див. Др. Ст. Росоха: Народження держави, у збірнику „Карпатська Україна в боротьбі“. Відень 1939.

сли основами були чехословацької держави, примусили її керманців дати автономію й для Закарпаття.

Швидкий розвиток напружених політичних подій спричинився з того, що на початку жовтня 1938. року тодішня офіційна Підкарпатська Русь утворила свій автономний краєвий уряд; складався він із послів до Буви, празького парламенту і був коаліційний, — були в ньому москвофіли, мадярони і два українці. Зогляду на такий його склад, гармонійної співпраці між членами уряду не було.

Між тодішніми, швидко змінливими подіями трапився один, майже не помітний, політичний епізод, що своєю психологічною сторінкою цікавий і для нашої теми. Чеська влада, щоб якось міцніше злучити геополітично віддалену б. Підкарпатську Русь з Прагою, іменувала для неї окремого міністра, — свого довіреного чоловіка — д-ра Парканія. Був це закарпатський русин, що від 1920. року служив урядовцем в канцелярії президента був. республіки. У своєму краю не жив і думав тими категоріями, якими думали його земляки перед 1919. роком. Приїхавши до Ужгороду, він, за короткий час, видав до народу відозву. Мовою і змістом була вона в дусі прокламацій згадуваного вже Франца II. Ракоція з кінця XVII. століття; говорилося у ній про вірність «русинів», які все були, за словами автора, «gens fidelissima». Відозву ту ніхто з «вірних русинів» до кінця не дочитував, а автор її непомітно й дуже швидко зник із Закарпаття у свою празьку канцелярію.

Була це остання й безнадійна спроба дотеперішніх керманців, — представників панівної нації, затримати старий тон і старі категорії думання, хоч і в нових, ласкавіших словах до свого колоніального народу, що брався сам кермувати своєю долею.

Події швидко розвивались. Прем'єр-міністр автономного уряду Бродій тайно працював для Мадярщини, чехи за це його арештували, й замість нього головою уряду призначили українця о. Августина Волошина.

По присуді віденської арбітражної комісії 2. листопаду 1938. р. південно-західні села Закарпаття з містом Береговом, де була більшість мадярського населення, припали Мадярщині, але при цьому також і деякі чисто українські села та найбільші міста Ужгород і Мукачів.

Офіційна б. Підкарпатська Русь відступила Мадярщині 97 своїх громад і 173.000 душ населення, з якого кілька тисяч було українського, а решта мадяри і, головно, жиди.

Одинока залізниця, що сполучала Закарпаття із Словаччиною й Чехією, — Березів—Чоп і Ужгород—Чоп припала Мадярщині, а також автострада Мукачів—Ужгород. Сполучення Закарпаття із заходом було лише автами і то по небезпечній гірській дорозі, на якій раніш був дуже незначний рух.

Столицею зменшеної б. Підкарпатської Русі став Хуст.

Українське громадянство, що зжилося з краєм, мало велику віру в можливість нового українського життя на цьому клантику Закарпаття та з захопленням бралось до його розбудови. Вся краєва автономна влада перейшла в руки українців. Між Карпатськими горами творилась хоч скромні, але в основі своїй і в своїх інтенціях циро-україн-

ські форми державности. Жовто-блакитний прапор гордо повівав на будинках державних установ.

Так з Підкарпатської Русі при кінці жовтня 1938. р. зродилась Карпатська Україна, назва якої не сходила зі сторінок німецької преси до середини березня 1939. року, а світової — й значно довше.

Вага Карпатської України не так у державно-правних, як у психологічно-суспільних проблемах **селянського** життя за той короткий час її існування.

Карпато-українські села й містечка, за добу Карпатської України, — добу інтенсивного національно-політичного розвитку, — мали величезну вигоду, якої не мало українське село в 1917—20. рр. на інших, особливо східних, українських землях.

Ця вигода полягала в присутності в карпато-українських селах **національно-свідомої й активної української інтелігенції**, — народнього вчителства. Вже раніше згадували ми про його кількісний зріст. З кожним роком поліщувалась також і його якість під оглядом національно-інтелектуального розвитку. На кінець 1938. року в селі, пересічно на 2000 душ українського населення, було 6—7 учительських сил, з яких половина була вчителів-мужчин, а між ними 1—2 були не лише національно-свідомими, а й активними у громадському житті. В багатьох селах вся вчительська корпорація була одного — українського духу.

Були також учителями по селах б. українські політичні емігранти з Галичини й Придніпрянщини. Переважна їх більшість мала високошкольну освіту, а всі мали життєвий досвід і традиції української національно-визвольної боротьби з 1917—20. рр. Дехто з них прибув на Закарпаття з початком еміграції в роках 1920-тих, більшість пізніше; одних пригнала сюди ностальгія — тута за клантиком української землі, інших — господарська криза, яка в першу чергу відбилась на чужинцях, що втрачали працю в Чехії й на Словаччині та мусіли шукати будьякого заняття. Таким чином багато українських інженерів стали народними вчителями в карпато-українських селах. Ще за часів був. ЧСР, більшість емігрантів учила не лише дітей, а виховувала й ціле село. Були вони організаторами й диригентами сільських хорів, закладали кооперативи тощо. Часто таких кооператорів, на доноси жидів і місцевих чеських урядовців, жандармерія вивозила за границю.

У культурно-освітній праці чеська адміністрація часто вбачала «протидержавну» діяльність та українську «іреденту». Взагалі перебування в селі українського вчителя-емігранта, без б. чехословацького громадянства, залежало цілком від ласки місцевого чеського жандарма. Всеж, і за часів був. ЧСР., ці вчителі-емігранти були пружинами, часто прихованими, цілого культурно-національного життя на селі. За це чеська адміністрація їх і ненавиділа.

Все українське вчителство жило із селянами у дружніх відносинах; активніший учитель тримав на селі тісний контакт із гуртком видатніших селян.

За таких обставин на селі прийшла Карпатська Україна.

Заборонена, переслідувана й висміювана назва «українець» і «Україна» дзвінкою луною покотилась тепер між горами. Прибравши прикметник «Карпатська», вона стала офіційною назвою краю. Вся

українська інтелігенція і, зокрема, вчительство мало розв'язані руки. Без страху, без очікування доносів та кар, воно кинулось з власної ініціативи до пропагандивно-освітньої й **організаційної** праці на селі.

Із введенням в життя автономії, краєва влада розпустила всі місцеві політичні партії. Наскільки партійність на карпато-українському селі була штучна й неорганічна, свідчить момент її ліквідації. Жандармерія забрала по селах від місцевих партійних секретарів-селян всі партійні папери й архіви. На другий день зприводу цього вони жартували; дехто казав, що вже давно треба було так зробити. Серед карпато-українських селян не було жадних антагоністичних гурт та інтересів, вони розуміли і шкоду від хаосу й роз'єднання, що несли на село чужі партії. Політична єдність на селі скріплювала й національну солідарність та гармонійність селянських думок і почувань.

В цілому краю з початком 1939. року оформилась єдина політична організація — Українське Національне Об'єднання — УНО. На селі було справжнє політичне об'єднання українського селянства.

Були також закриті по селах всі чеські школи, де учились не чеські, а жидівські діти. Це також була одна з ознак нового стану речей, на який селянство звертало пильну увагу.

У кожному селі два-три рази тижнево, а іноді й щовечера велика шкільна саля була переповнена дорослими людьми, — жінками й чоловіками; вони з напруженою увагою слухали популярного викладу або радіопередачі, якогось поучення чи промови, що закінчувалась загальним ентузіазмом всіх присутніх.

Майже в кожному селі було засновано відділ військово-політичної організації, що мала назву «Карпатська Січ». Мала вона по селах величезне суспільно-виховне значення. Організовував її на селі й провадив учитель, — один з членів місцевої учительської корпорації, що був резервовим старшиною (офіцером) був чеської чи колишньої української армії. Вступ до «Карпатської Січі» був добровільний, але членство приймалось з певним вибором. У ній згуртувались чоловіки, що вже відбули військову службу і мали деяке національне свідомлення. У сільських організаціях «Карпатської Січі» була селянська еліта, що організовано надавала тон і напрям цілому громадському життю села. Сільські організації «Карпатської Січі» в неділю і свята вправлялись у військові; муштрі, з українськими піснями й музикою походили селом.

Це лишало незатерте враження на **все** карпато-українське селянство.

Та найбільше часу присвячувалось в «Карпатській Січі» національно-політичному вихованню. Були виклади про минувшину й сучасність українського народу, про місце в ній Карпатської України. Але найміцніше звучали слова про національну солідарність, про духову єдність української нації.

У всій цій гарячій пропагандивно-освітній праці не було ніяких ні групових, ані партійних нот. На карпато-українському селі не було для них ґрунту й місця.

Під впливом націоналістичних і нац.-соціалістичних кличів з Італії й Німеччини культурно-просвітянський етап національного розвитку

ку краю й національного освідомлення селянство, що в 1937—38. рр. непомітно переходив у політичний та розгорався, як малий вогник, з утворенням Карпатської України, вибухнув великим полум'ям, в якому згорали суспільно-психологічні рештки русинства.

Селянство скрізь сприймає речі й поняття переважно конкретні. За часів Карпатської України карпато-українські селяни почули не лише про національне ім'я та про шкільні підручники з *б, і, ь, а й* про те, хто буде господарем-паном у їхньому краю.

Ще за часів був. ЧСР., учителя привітав у селі переважно знайомий чоловік, але кожний селянин скинув шапку перед жандармом. Хоч він не мав і половини тієї освіти, що вчитель, але в селянській свідомості жандарм був завжди більшим «паном», ніж учитель. І ось перший раз, за довгі віки, з Карпатською Україною прийшов стан, коли чужинці, хоч неохоче, — від примусом, але віддавали свою владу. Керманичами життя, людьми, що приходили до **сили**, ставали сини цих же гір і **селян**. Ці зміни міняли селянські думки й почуття.

Коли в січні 1939. р. в селі Н-ці розійшлась між місцевими січовиками чутка, що із села Т. чеські жандарми вже виїхали, то кілька людей пішло туди, за 12 км, пішки, щоб скорше довідатись, чи це правда.

З переходом влади в українські руки, мусіли й жандарми бути українські; головна команда «Карпатської Січі» в Хусті домагалась, щоб ними стали карпатські січовики.

Крім міркувань адміністративно-політичних, призначення жандармами селян-січовиків, серед яких вже були придатні для цього люди, мало й велике пропагандивне та суспільно-виховне значення. На жаль, українські бюрократи, старої австрійської школи, не завжди це розуміли.

Але й ті невеликі зміни, що настали в житті краю і кожний видимий знак нового стану, лишав у селянській душі глибокий слід. А всі ці зміни й ознаки несла Карпатська **Україна** тому, що між Карпатськими горами жив нарід і селяни українські, — мала частина великої нації. В таких напрямках ішло велике національно-політичне освідомлення села протягом п'ятимісячного існування Карпатської України.

Те, що почули селяни за цей час, ніхто й ніколи їм не казав і не міг би сказати без тих щасливих обставин і можливостей, що принесла Карпатська Україна. Селянство жадібно слухало, бачило деякі зміни та багато відчувало.

Перший раз в історії Закарпаття на політичну арену виходило українське селянство, як об'єднана однією думкою й почуттям родина. У селян росла надія й віра у краще життя, вірили у швидкий кінець своєї матеріальної бідноти; разом з тям міцніла воля й змагання проявити себе на всіх ділянках життя ширше, досягти більших цілей і успіхів. Із «руснака», — пастуха і дроворуба, який, голодаючи, чекав 20 літ чеської автономії, ріс гордий український селянин Карпатських гір.

Туга, біль і кривда, що ніками росла над карпатським селом, яку мстили лише трагічні селянські герої, — гірські опришки, — тепер мала зникнути, принаймні були видимі ознаки того, що вона зникне. І це окрилювало селянські душі й вони росли й горіли так, як ті найкращі над Дніпром року 1917—18.:

Горять, горять свободою
Вчорашні раби,
Бо чули: «Встань, з природою»
Згук янгола труби.

І встали всі, співаючи,
З природою весни,
З природою вітаючи
Чудові, дійсні сни.

П. Тичина: Дума.

І хоч тоді в Карпатах стояла зима, але в українських душах цвіла весна національного відродження, про яке перед двома-трьома роками, між цими горами, могло лише приснитися. Українські 1917—19. роки переживало Закарпаття в 1939. році, про нього тоді годились слова поета:

«Яка краса — відродження країни!»

Але була й велика різниця й протилежність між селянськими думками й почуттями над Дніпром в 1917—18. рр. і за Карпатами в 1939. р.

Селянство в Україні революцію 1917—18. року сприйняло майже виключно під **соціальним** кутом зору. Сушило собі голову, як поділити панські родючі лани та своїх же сусідів — богатих господарів. Ятрились на селі старі соціальні антагонізми й росла ненависть, до якої прилипала трійлива агітація московського большевизму, що нею, переважно, й опанував він Україну на довгих 20 літ, несучи голод, муки й смерть мільйонам найздатнішого українського селянства.

Створення Карпатської України не було революційне, але й революція тут не викликала б тих селянських думок і почувань, що над Дніпром в 1917—18. рр. В Карпатській Україні українці були **всі** бідні. Ділити гори з полонинами і державними лісами нікому б не прийшло в голову, — їх використати й доцільно вживати можна лише спільно, і то під загальним керівництвом держави. Це розумів і пересічний селянин.

Ідея справжньої національної й націоналістичної суспільності несе розв'язання й **соціальних** проблем. В своїй істоті є вона ідеєю універсальною, всебічною. Такою вона й була в карпато-українському селі, так її ширила тут українська інтелігенція і так її сприймало карпато-українське селянство, тому й розвиток його національної свідомості був тоді всебічний і глибокий.

В різних околицях краю відбувались районні й окружні січові зїзди, що закінчувались військовою дефілядою січовиків. На чолі сільських відділів і районів та округів маширували, за малим винятком, вчителі народніх і горожанських шкіл, — колишні старшини й підстаршини української армії, що за визволення України боролись ще під прапорами Петлюри й Коновальця.

Поруч учителів — б. емігрантів ішов вже карпато-український доріст — місцеве вчительство, — резервові старшини (офіцери) бувш. чехословацької армії.

Ці січові зїзди з військовими дефілядами, між якими найвидатіший був зїзд у Хусті 19. II. 1939. р., були вже далекими від колишній просвітянських, — перед 2—3 роками.

На день 12. лютого 1939. р. були призначені вибори до першого карпато-українського сойму, — власного законодавчого органу. За кілька тижнів розпочалась передвиборча агітація. Проводила її, з власної ініціативи, вся українська інтелігенція у свято і в будень, після денної праці в школі чи в канцелярії. Не була це агітація лише за виборами, це були виклади історії, плани і мрії на майбутнє та гарячі заклики до національного інстинкту й національного почуття.

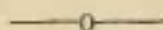
Кожний український інтелігент, що довгі роки мусів мовчати або лиш натяками говорити до селян, тепер як умів, так перетоплював своє серце в палкі слова і ними розпалював селянські душі.

В успіху виборів до першого карпато-українського сойму не меншу роль відіграли місцеві активніші селяни-січовики; щоденними розмовами й дебатами між сусїдами й знайомими вони творили в селах відповідний настрій і виробляли громадську думку.

Кількатижнева освідлююча праця української інтелігенції приєднала й цих, колісь збаламучених, селян до загального потоку українського ентузіазму.

Напередодні виборів по всіх селах були маніфестаційні походи, спереду яких маширував місцевий відділ «Карпатської Січі». За ним ішли, — як описують очевидці, — селяни старі й молоді, дівчата й хлопці, поважні господарі і навіть дідуся й бабки. Всі святочно вдягнуті, з радісним настроєм і захопленням. Похід ішов із співом стрілецьких пісень, спiniaвся коло ватри, що горїла за селом, чи десь на горі; тут сільські провідники виголошували промови, всі присутні співали гимн: — «Ще не вмерла...» і серед пісень наново формувався похід і рушав у село.²²⁾

Дня 12. лютого 1939. р. до виборчих урн пішло все, управлене до голосування, населення краю. На єдину кандидатну листу Українського Національного Обєднання припало понад 93% всіх поданих голосів. У половині сіл цілого краю говївали білі прапори, — знак, що за українською владою там було 98% всіх виборців. Вибори до першого карпато-українського сойму пройшли, як щиро-народне свято.

За Карпатами найдовше лишалися Українці позаду від загального суспільно-національного розвитку матірнього пня свого народу. Одначе динамічність української національної ідеї досягла й Закарпаття ще в 1919. році. Відтоді українство тут шириться, охоплюючи все ширші народні маси.

Чим вище підносився загальний культурний рівень селянства, тим більше поглиблювалась і поширювалась його національна свідомість, як закономірне явище всіх націотворчих процесів, що їх переживали й інші народи.

²²⁾ Волод. Бірчак: Карпатська Україна.

Національна думка була спочатку ферментом, пізніше цементом, що скріпив окремі цеголки суспільно-духової будівлі, яка розпочалась тут національним пробудженням в 1919. р. і продовжувалась 20 літ, підносячись все швидше вгору.

Карпатською Україною також закінчилось оформлення українського народу в націю на всій суцільній етнографічній українській території.

В цьому, на нашу думку, головна вага і значення короткого існування Карпатської України.

Др. ІВАН БОРКОВСЬКИЙ
(Прага).

З приводу появи одної книжки*)

Популяризування досягів науки має великий вплив на освітній рівень народу. Популярно-наукова книжка, яка в тисячах примірників розходить ся між читаючу публіку, помагає не тільки поглиблювати знання найширших верств народу, інформуючи їх з працею вченого або вчених дослідників з дотеперішнім станом і досягами даної наукової ділянки, дає в зрозумілій та приступній формі те, що є розкидане в багатій науковій літературі, яка в більшій часті є неприступна, а то і незрозуміла нефахівцям. Щоб найширшим інтелігентним і читаючим верствам суспільности популярно-наукова книжка була зрозуміла і стала ся їхнім духовним багатством, мусить автор даної книжки бути спеціалістом у своїому фаху, мусить володіти своїм предметом, ясно і зрозуміло його подати, не сміє компіювати — це є справа публіцистики, а в книзі не сміє мати погляди на річі, які не є туманними. Фантазії й неточні висновки автора книжки мають некорисний вплив на читаючу публіку, стають їхнім духовним маєтком та викликають в них подібні як у автора погляди та неточний хід думок, розуміється, без вини читача.

Оцею передпосилкою мушу започаткувати обговорення згаданої книжки, а то тому, щоб було ясно, з яких причин мусимо появу такої книжки найгостріше відсудити.

Автор у вступному слові говорить цілком логічно, що для розуміння расопсихології свого народу треба добре знати його археологію, тобто передісторію матеріальної культури, його антропологию сучасну й передісторичну, і його етнологию. А що п. Щербаківський це все докладно знає і має просліджене, тому на стор. 6. твердить, «що ми є та були автохтонами на своїй землі не від VI. віку по Р. Хр., а тільки від неоліту, тобто не менше 5000 літ». Якби для такого твердження були у Щ-го по руці і археологічні докази, так це було б дуже приємно читати.

Хтось би думав, що на підставі такого високопоетичного вступу, Щербаківський так докладно знає всі ним згадані ділянки науки в

*) Проф. В. Щербаківський. Формация української нації. Видав Ю. Тищенко, Прага, 1941, обгортка Р. Лисовського, стор. 144.

Україні, головню, передісторію, потрібні для пізнання формації українського народу і що наведені докази з тих ділянок так переконуючі, що в дійсності нічого іншого не лишається авторові, як тільки оцю «формацію» написати. Але всі ці документи, які зберіглися в землі, «є нікими свідками, які не промовляють до нас словами, тому мову їхню є розуміти тяжче, ніж мову писаних документів» (Стор. 7.). Це є свята правда, бо що написано, те є і краще розуміти, але і тут треба бути рівнож спеціалістом, а до тих неписаних документів треба мати спеціальне систематичне школення та працюну методу; фантазії є замало. В розділі I. є короткий геологічний перегляд, в якому є неточності, які пізнає учень нижчих клас середніх шкіль. Хто чув про передісторичну добу землі? (Хиба небулярна теорія?). Де зачинає історія землі? В науці геології звичайно говориться про історію землі. Щ-кому ще до III. ери геологічної якомсь йде, але починаючи IV. ерою (квартером) щось не теє. Але Щ. знає ще про еру V. Не знаю, чи це є його видумка, чи може щось вичитає у якогось ексцентричного геолога. Чи наша ера є V., це довідаємось аж за 5 міл. літ, покищо нам добре в дотенерішньому поділі геологічних епох. Історію землі ділять вчені геологи на архаїчний період, палеозоїкум, мезозоїкум і неозоїкум. Неозоїкум або кенозоїкум ділять на терцієр і квартал. Деякі вчені мають причини квартал відділювати від терцієру, а то тому, що в цій добі появляється чоловік. В кварталі ми живемо тепер, а його ділять на плейстоцен або ділювій, — це є знана в науці послідня велика доба ледова; друга частина кварталу — доба нам сучасна, називається алювій, або гольоцен. Щербаківський не спеціаліст в геології, тому треба триматися того, що говорять фахівці-геологи.

Дальше слідує перегляд палеолітичних культур і їхніх станиць на Україні. Є це давно знані станиці, а можна їх знайти в історії України: головню у Грушевського та в підручниках української передісторії Еберта Данилевича і Пастернака. На стор. 17 в заувазі є кінцеве речення, — цитую тільки його часть: «знаходяться... і навіть тоненькі костяні голки, які ніби свідчать про присутність в селищі жінок». Як би ті голки не були знайдені, то ми «ніби» не мали б свідцтва, що жінки жили в селищах, тільки в монастирях. Дальше йде опис мезоліту, який зарівно з палеолітом нічого нового нам не дає, спеціально, що торкається українських земель, є це річі знані кожному слухачеві університету. Цікаве у Щ-го є, одначе, те (стор. 22—23), «що мезолітична раса кругоголова появляється в Європі з південного сходу, а то з Малої Азії, Кавказу, Мезопотамії та перської високорівні, змішавшись з пордійською (де?) дала расу динарську. Ця раса мала у себе вдома (в Мезопотамії і т. д.) дуже високу культуру в IV. тисячеліттю перед Р. Хр., а іменно, знала основи геометрії, які задержалися до нині в науці, моділ круга на 360 градусів, видумала колесо, а також приручила хижих звірів, як пардуса і лева і т. д.». Де кум, а де коровай! Щербаківський має тут все переплутане. Інтелігентний читач читає «формацію» та думає собі: он як вчений професор говорить; все те і мусить бути правдою, яка є висока культура: геометрія, круг на 360 градусів, леви, пардали і т. д. Чому ж ці ще праісторики-фахівці, пишуть що в мезолітичній добі люди не знали навіть ще горшка ліпити. Хто має правду? Щербаківському одначе не є ясно, раз пише (стор. 22), що круглоголові прийшли в

мезоліті, то значить треба розуміти — зараз по добі палеолітичній, але на стор. 23, що круглоголові прийшли при кінці мезолітичної доби і принесли зі собою метали; так є написано; але на стор. 19 пише, що «в Україні до цього часу не знайдено ще доказів існування людини в мезолітичний період». Отже, як мається справа з тими круглоголовими? Щербаківському неясно, читачам неясно, мені неясно. Треба це коротко розяснити. Дотепер не удалося точно встановити похоронів з доби мезолітичної (вчені думають, що похорони в печері Offnet (Німеччина) належать до мезолітичної доби); не тільки це, але й культури мезолітичної доби не є так добре просліджені, як культури палеоліту або неоліту. Не можемо тому на підставі невістарчаючих дослідів а ріогі твердити те, що є неясне, як це робить Щербаківський. Де і куди занесли до Європи круглоголові мезолітичні метали? Нехай нам покаже Щ-й хоч одне таке місце нахідки в Європі, тоді треба конче постаратися, щоб він за це дістав ще один орден Сави Великого.

Про нові економічні системи, будування хат в мезоліті і все інше — це чисті фантазії Щербаківського, виссані з пальця. В Європі хати будували вже в палеоліті й на це маємо докази (Україна, Словаччина, Швейцарія).

Дальше твердить Щербаківський, що передньо-азійська круглоголова раса залишила в неоліті найбільше останків своєї культури на території України і т. д.; та не тільки тут, але і в цілій Європі; а то мальовану і немальовану (стор. 25—27) кераміку. Тут сталася Щ. дуже прикра хиба, бо мішає оселедця з чоколядою, та невияснює, що це за такі культури у швайцарських хатах на палях — є там також і шнурова кераміка. А дальше що має з тим всім спільного Геродот, на якого Щ-й покликуюється? На одному місці весело пише про круглоголову хліборобську расу в Україні, яка говорила хатською чи кавказькою мовою (стор. 63) і читачеві ясно, передтим на стор. 28 говорить про спалювання небіщиків, на стор. 38—39 каже, що «у мальованій кераміці тілопальний похорон нищив скелети і через це не лишив нам матеріялу, на підставі якого можна було б антропологічно установити соматичний вигляд раси, належної до цієї раси» (sic!). Від самого мезоліту одначе Щ. тягає за чуба круглоголову расу, а нараз з того пшик. Ніяких даних археологічних немає, а наколи Щербаківський думає, що їх має, так це голосливі фантазії. На стор. 63 говорить про двох круглоголових покійників гіпербореїв (?) і «на підставі цього й робимо тільки що згадані висновки» (sic!). Це є «наукова» метода п. Щербаківського, на підставі двох круглих голів розводить балачки про круглих голів в Європі. Це було б ще ніщо, але на підставі тих двох круглих голів базується формація української нації. Батько Нестор, зі своєю «Откуда есть і пошла земля руська», нехай йде в дубину, бо земля руська походить від двох круглих голів. Якщо згадані два кістяки круглих голів належать чоловікові і жінці (треба було давно встановити), так це певно український Адам і Ева. Формація є ясна, одначе Щербаківський не згадав, що носії мальованої кераміки в Україні і в Болгарії були канібали (диви праці Гамченка, Спіцина, а також Борковського), а цей звичай залишився в Україні донині, один другого зжер би і з нігтями. Це одинокий звязок українців з мальованою керамікою, який ще довго залишиться, одначе важний для «Щ. формації», все решта, що

наводить Щ-кий є фантазії! (Щ-й забув тут докладніше згадати про Геродотових андрофаїв, які в тій нещасній гіпербореїдині заселявали якусь область. Геродот про андрофаїв говорить (IV. книга), що вони зі всіх народів мають найпоганіші звичаї, не знають ані права, ані жадних законів. Мавть дивну і окрему мову, а одинокі зі всіх племен, які мали тут перебування, є канібали (людоїди). Чи не є це залишки Щ-го мальованих коротких малоазійських голів? (Про залишки андрофаїв в українській нації, характеристику їхніх звичаїв і обичаїв подам даліше).

Отже, малоазійці прийшли в Україну перед 5 тисяч роками, принесли мальовану кераміку, були хлібороби і від них походять прямо і непрямо Українці. Звертаю увагу Щ-ому, що він мав нагоду переконатися в середній Європі, що стрічкова (Щ-й говорить паскова, є на це українська назва) є щось іншого, ніж мальована кераміка в Україні. Є певні назнаки далекої споріднености у мотивах орнаментацийних обох культур. Часові різниці між обома культурами також великі. Порівнювати українську мальовану кераміку можна хіба з моравською мальованою, але ця остання є багато молодша від культури стрічкової середньої Європи. Найважніший доказ проти виводів Щ-ого є той, що небіжчики стрічкової культури є поховані у скорченому виді, в молодшій фазі є також спалювання, а даліше те, що всі небіжчики мають черепи доліхонефальні (довгоголові) та немає ані одного випадку бракикефального (короткоголового) черепа. Про це може Щ-й переконатися з літератури.

Що мальована кераміка трипільська походить з Малої Азії — це твердить Щербаківський, більше ніхто з серйозних дослідників. В Півкавказю і в областях Кубані, в долишнім бігу лівого берега Дніпра немає мальованої кераміки хоч ці області були досить добре просліджені. Згадується в літературі про одну нахідку, яка, одначе, не є певна. Через Кавказ мали б малоазійці ближче Україну-як через Балкан. Що на Кубані знаходяться мармурові ідоли, як про них згадує Щербаківський на стор. 42, які могли б бути малоазійського походження, це правда, але біда в тому, що вони не належать мальованій кераміці, як каже Щ., але культурі бойових сокир.

Мальована кераміка була в Україні, але скоро зникла без сліду, чому не знаємо. Одначе не маємо доказів на те, щоб мальована кераміка тривала в Україні, даліше еволюціонуючи в культурах молодших. Культури бронзової й залізної доби в Україні мало досліджені, а дотепер не було нічого найдено, щоб було підставою Щербаківському для його «виводів».

В другому розділі говорить Щ-й про культурні круги і про неоліт України. Розуміється, теорія Шмідт-Коперсова про культурні круги є цікава і важна при студіюванні палеоетнографії. Щ-й присягає, що українська наука звернула увагу раніш на вицезгадані культурні круги, а то в Полтаві: доказом цього є термінологія Липинського «брати хлібороби» (!?) (Щ-й стор. 38). Що мають спільного між собою: пок. Липинський, «брати хлібороби» і Шмідт-Копперсові культурні круги — Щ-й не вияснив. Цікаво, що Щ-й, який прийшов з Полтави до Праги в р. 1922. або 23., не згадував ніде про таку високу «полтавську» науку, аж в р. 1941., а то довго потім, коли Шмідт і Копперс у своїх знаменитих працях такі теорії поставили, Щ-й собі пригадав, що колись,

десь там «ми тоже». Де то було друкване, хто про це знає? Чому не цитує такі «важні здобутки» української науки Липа у книжці «Призначення України», хотий цитує якийсь рукопис Щербаківського, в якому вже давніше «туман поле покриває». Культурно-кругова саламаха Щ-м подана, це гумористика.

Дальше треба раз на все покінчити з «науковими» твердженнями, яких придержуються останки аматорів української археології, які втворили собі — прочитавши працю іншого аматора — фіктивну ідею, що так зв. площадки з мальованої кераміки є оссуаріями, і які є звязані з похоронними обрядами. Українські праісторики європейської школи напр. Т. С. Пассек, Е. Ю. Кричевський, Н. Л. Кордиш, В. П. Петров, М. Л. Макаревич по довгих і знаменитих дослідах на різних місцях української землі видали праці, які Щ-и міг би знати. Згадані дослідники важили для своїх дослідів модерних метод для розкопувань та вимірів, та встановили, що менші і більші площадки є безсумніву житла людей мальованої кераміки. Праці свої видали згадані дослідники у збірнику «Трипільська культура, т. I, видання Інституту Археології Акад. Наук УРСР, Київ 1940., стор. 592». Є це найкращі праці — європейського формату, які мені довелось до цього часу прочитати про мальовану кераміку. (Подібні погляди були висловлені в давніших працях українських вчених як: М. Біляшівським, Хв. Вовком, С. Гамченком; також московськими вченими як: В. О. Городцовим і О. А. Спицином і інш.).

Ось що пише Кричевський на стор. 578: «Як видно зі всього сказаного, ми рішуче заперечуємо проти спроб ритуального пояснення трипільських площадок. Але разом з тим, ми вважаємо за можливе припустити і в трипільській культурі певне культове використання жилих споруд, як це було в синстадіяльних і в культурах стрічкової кераміки середньої Європи. Слід, очевидно, припустити, що в трипільських житлах в посудинах, розміщених на підлозі або в окремих ямах нижче рівня підлоги, іноді зберігалися рештки спаленого трупа і що це аж ніяк не перешкоджало дальшому пробуванню в цих будинках. Є у нас деякі підстави ставити питання і про те, чи не був поширений у будівельників трипільських площадок звичай ритуального зберігання в житлах окремих частин тіла померлих (черепів, кінцівок)». Дальше пише Кричевський на тій же стор.: «Було б дуже привабливим нашу аналогію продовжити ще далі і для трипільської культури, як і для культури стрічкової кераміки середньої Європи вважаючи характерним також поховання трупа в самому житлі (під підлогою?) або між житлами, але в межах поселення... Але, нажаль, важко визначити і навіть можна сумніватися в трипільському віці скорчених кістяків, знайдених Хвойкою над підшарами з обпаленої глини в Верем'ї». Отже як бачимо сумніви Кричевського щодо трупоскладання в трипільській культурі покриваються з поглядами нашими, а тим самим два скелети короткоголовіх малоазійського походження, без яких не було б Щербаківського формації українського народу, не належать до трипільської культури і взагалі треба сумніватися чи належать згадані два скелети до доби сучасній трипільській.

Щ-й твердить на стор. 41 «що трипільці принесли зі собою мідь з Закавказзя і Малої Азії, але пізніше через тяжке сполучення з метропо-

лією... трипільське населення все більше дичавило, селючилось і переходило на чисто кам'яну культуру». Як же погодити написане Щ. на стор. 43 з вище сказаним: «Зносини трипільців з їхньою колишньою батьківщиною, Малою Азією не переривалися і, як здається, по морю були досить легкі». Отже, тепер не знаємо: були зв'язки, чи не були, і чи здичавіли й поселились трипільці, чи ні?

Дальше, находки з Ульської станиці на Кубані, про які згадує Щ. на стор. 42, належать цілком іншій культурі, а в ніякому разі трипільській.

Отже, про культурні круги, про які пише Щербаківський в розділі II, краще прочитати Копперса і Шмідта. У Щ-го ми довідуємося ще так: «Агрікультурні круги витворили у своїм розвитку матриархат і до цього належать Українці, номади до яких належать «Індогермани (Індоєвропейці), Семіти в Арабії, Урало-алтайці, витворили патріархат, який приводив до абсолютистичної монархії». (стор. 37). Нам відомо, арабські шейхи не є абсолютними монархами. Але О. Шрадер, який по індогерманському питанню все таки є авторитетом, — Щ-й його не читав, не цитує ніде — говорить «Wir sind also der Meinung, dass in der indogermanischen Gesellschaftsordnung von Haus aus zwei entgegengesetzte Regierungsprinzipien, ein monarchistisch - patriarchales und republikanisches geherrscht haben muß, ersteres in der Hausgemeinschaft, letzteres in der Sippe geltend». O. Schrader: Reallexikon. Bd. II. Berlin 1929. S. 408.

Найцікавіше є те, що по виводам Щ-го, українці не є індоєвропейці: логічно з його виводів та тверджень виходить. Наколи Щ-й у своїх «доказах» та поплутаних поглядах дійшов до малоазійського походження українців і не знає де має перестати, тимсамим не можна дивуватися, що в нього українці перестали бути індоєвропейцями; як так дальше Щ-й буде терпіти малоазійською манією, то вийде таке, що у нього українці незадовго не будуть і слов'яни. Лінгвістика говорить інакше.

Щодо матриархату і патріархату є цікаве звідки Щ-й це взяв з української праісторії? Чи може до цього він дійшов на підставі статуеток, знайдених з мальованою керамікою в Україні? Чи може Всемогутній Бог після на свого раба Вадима прикрив сон і він пише в трансі? Статуетки в мальованій кераміці (у стрічковій кераміці (немальованій) середньої Європи знайдено щось тільки 5 статуеток, цілком неподібних мальованій культурі в Україні), представляють тут і там божество родючої сили і т. д. Висвітлень є багато і кожний може собі з них взяти те, що йому подобається. Праісторія стремить до того, щоб усякі явища висвітлила найправдоподібніше. Отже, не треба плутати матриархат з праісторією. Те, що сказав Марр, нам не цікаве. Думаю, шкода тратити часу з патріархатами і матриархатами, це є справа «математиків і астрономів», нас цікавить формація українського народу на підставі передісторичних даних. Ці дані Щ-й не наводить. На стор. 49 довідуємося ще і про середземноморську расу в Україні, «але ми їх поки що визначити не можемо». Витворила ця раса матриархат чи патріархат, чи може щось посередині?

На стор. 50 говорить, що українські гречкосії круглоголові малоазійці були біля р. 2000 пер. нар. Хр. індогерманізовані пануючою вер-

ствою довгоголових індогерман та лишилися масивною хліборобською підданою верствою. Отже, вже 4 тисячі літ назад були круглоголові мальованці-предки наші «поддані холопи» і це триває дотепер. Чому ж українські видні історики доказують, що українці мали самостійну державу, витворили українську культуру і т. д., коли ж вони є тільки субстратною верствою.

Щ-й пише на стор. 50, що палівна індогерманська верства зачала на протязі III. тисячеліття міняти свою вимову, то зн. зачала приноровлюватись субстратній верстві мальованих круглих голів, одначе частина індогерманів (не знати котрих, чи тих, що ту мову змінили, чи може тих, що не хотіли змінити) — «приручивши коней, навчалась їздити верхи (це було конче потрібне), перейшла з наших степів у Малу Азію і, завоювавши її, зорганізувала там могутню геттиську державу» (може геттиську?). (Хтось би думав, що таке твердження про геттиське царство є винаходом Щ-го, а то на підставі простудіювання археологічного матеріалу з України і Малої Азії. Але де там, Щ-й про це ані словечка, бо коли не має матеріалу археологічного можна його заступити фантазією. Куди йшли оці індогермани — пізніше геттити, чи через Кавказ, чи через Балкани, чи по морю, це не важно Щ-ому, головно, що пішли й царство заложили. Якби ця теорія була Щ-го, його оригінальна, тоді б можна сподіватися, що він в минулому, або в будучому скаже щось більше з доказами, а не так загально. Але бідя в тому, що Щ-й цю теорію безкритично перевзяв від поляка Пшеворського, якого навіть в літературі, яку Щ-й на цілі сторінки винисувє, не цитує).

Щербаківський, одначе, і тут інформує хибно. Індоевропейці у Східній Малій Азії досягли джерел Тигра і Евфрата боєвим возом, запряженим кіньми. Приручений кінь був знаний в Каппадокії вже в 4 тисячеліттю перед Хр. народженням.

Щ-й, одначе, це все не докінчив, повинен був додати, що вже в мальованих круглих головах, біля року 2000 перед нар. Хр., зродилася маленька інтрижка, на які мальовані круглі голови дотепер багаті, — яка мала дуже поважливі наслідки для круглих голів. А виглядала вона так.

Мальовані круглі голови в Україні походили з Малої Азії — так каже Щербаківський; звідтіля їх певно вигнали, за те мальовані хотіли пімститися (традицію пімсти удержували старі дідугани мальованих круглих голів, в шаравах та при гопаку) і тому підмовили частину індогерман (тих, які не хотіли навчитися мальованої мови), здобути назад стару мальовану батьківщину. Індоегермани здобули, заложили Геттиське царство, а мальованим дали дулю. І відтоді — певно з жалю над дулею, упала цілком мальована культура в Україні. Так якось повин був Щ-й написати. — Геттити, як з цього видно, є споріднені з українцями, як народ вони вже загинули давно. (Знайти їх певно можна у субстраті). Залишили, одначе, свої подоби в барельєфах на скелях. Задивимося на ті подоби і порівняємо їх з українськими обличчями, то це немов два рідні брати, випали один другому з ока. На пр. Геттити мають носи подібні нинішнім вірменам або жидам; правда, що українці є подібні? З того виходить, що українці, які походженням є малоазійцями по тих всіх тисячелітніх антропологічних змінах і перинетях хоч 50% мали би мати огнуті носи. Такий ніс — про інші ознаки не го-

ворю, всюди невидні, є знаком давнього і старовинного походження, з доби «винаходу предками Українців основ геометрії і розділення круга на 360 градусів, з часу приручення левів і пардалів». Давненько ж це було! — Дивлюся крутом себе на українців і на тих корінних зі степів і хуторів; дивлюся на портрет Хмельницького, Мазепи, Котляревського, Шевченка, Франка, на ніс Щербаківського і хапаю за свій західно-український ніс, та кажу: Такі носи, не походять з малоазійських мальованих круглих голів, це наш рідний ніс словянсько-український, автохтонний-індоевропейський. Є в укр. і мальовані носи, барва, одначе — як кажуть, витворюється під впливом самогону, але в ніякому разі від субстрату.

Ми можемо бути тільки вдячні Щ-му, що так геніяльно випрацював теорію про малоазійське походження українців. Одначе, Щ-й на цьому не зупиняється він знає як і пізніше при кінці доби бронзової прийняли оці мальовані імя Агатирсів. Отже, мусимо запам'ятати, відтепер ми вже «Агатирси».

Цілком погоджуюся зі Щ., що предки деяких українців є Агатирси (зараз скажу чому зі Щ. погоджуюся). Геродот — старий філюта — все щось характерного скаже про кожне тодішнє плем'я, а що ті племена, як каже Щ-й є субстратом для українців, отже і в нинішній добі тут а там між укр. якийсь Агатирс спіткається. Геродот каже, що «Агатирси найбільше люблять всякі розкоші та золото, жінок мають спільних, а то тому, щоби себе разом почували спорідненими братами, а тим відчуваючи спорідненість не мають проти себе гніву ані пімсти. Щодо інших обичаїв Агатирси звязані з Траками». Що Агатирси, які люблять золото є між українцями це факт. Напр., скільки всяких укр. Агатирсів у визвольній війні по першій світовій війні, любили золото, а то і цілі каси поагатирсували. Пізніше не було вже своїх кас, зате були польські злоті і большевицькі карбованці і т. д., це залежно було від настрою поодинокого укр. Агатирса, що признавав за миліше. Щодо жінок — як пише Геродот, це справа тяжча, звичай мати спільних жінок в укр. субстраті мені невідомий, загально зник, але тут а там є ще такі агатирси між укр. Більше є тяжко щонебудь сказати про Агатирсів між укр. є їх мало.

Тут є ще одне плем'я, про яке Щ-й чомусь нічого не хотів написати — характеристику якого, я подав за Геродотом вище. Це є Андрофаї, які до нинішнього дня живуть, як мала субстратна верства, між укр. пережитки то давноминулого. Життя мають туге, але силами всіх несубстратних українців повинно вдатися Андрофаїв, знищити, щоб і сліду не лишилося. Як виглядає укр. Андрофаї? Наколи порівняємо те, що сказав про них Геродот, побачимо, що з такими Андрофаїми стрицаємося на всіх укр. землях, але викивіт їхній є надиво в Празі. Геродот говорить, що вони мають окрему та дивну мову. І справді, коли прислуховується Андрофаїам в Празі, то побачите, що вони найрадше говорять між собою тією мовою, проти якої на око найбільше боряться, читають «Возрожденіє» і «Последнія новости». Мужичою мовою говорять тільки на зборах або тоді, коли хотять когось з неандрофаїв привязати до себе от напр., щоб ім віддав голос або щоб підпирав їхню андрофацьку політику. Звичайно тоді говорять дуже солодко, б'ються в груди, присягають на всісвятій, перевертають очі і т. д., покликуються на пра-

во, на закони, хотіяй ані права, ані законів це признають, хіба тільки ті, які їм вигідні. Геродот геніяльно їх схарактеризував. Андрофага пізнаєте звичайно по тім, що носить чорний засмальцований піджак. (Чорний одяг це певне вплив на Андрофагів їхніх сусідів чорносвитників, про яких знає Геродот і Щ-й тільки те, що носили чорний одяг). Коли звернете увагу такому Андрофагові, що в Західній Європі в таких піджаках ходять тільки ті, що вивозять сміття, Андрофаг образиться та з гнівом і злістю відітне, що це «штоф хороший», що цей піджак він носив вже 30 літ за царя, а відтоді вже носить 25 літ дотепер і в цьому піджаку скаже себе спалити в крематорії. «Андрофаги», звичайно, сабо самозванні полковники, або самозванні професори, є і менші чини. Стрижуть голову і бриються раз на півроку. Нігті довгі та чорні, а штани погапані юшкою або вінігретом. Монополька це їхня душевна страва. Мають специфічні Андрофазькі хвороби, а то печінки, шлунка, деколи й голови, щож вказує на декадентність. Працюють підступом, доносами, наклепами, скаргами, — звичайно є це елемент дезорганізаційний. Себе знають як лисі коні. Є атеїстами, але на православну віру не дадуть ніяк допустити, зараз кричать «я тоже православний». Хто з не андрофагів з ними не погоджується, тоді всі андрофаги так довго його денунціюють та переслідують, поки не знищать його, не зжеруть — від чого і назва «Андрофаг». Ми бачимо, що субстратна теорія, яка в науці опирається поки що тільки на лінгвістику, на укр. ґрунті знаходить своє поширення далеко більше і може бути поглиблена ще більше чим у Щ-го.

Щ-й каже, що дослідники відносять Андрофагів до неіндоевропейського населення спорідненого з кавказьким (Щ-й стор. 67), так це є те саме що говорить Щ-й про круглоголову расу малоазійську, яка говорила мовою хатською чи кавказькою і від якої походять українці; чому ж нараз Щ-й так дивується Кавказові.

Бібліографія в обох розділах не відповідає тому, що в розділах написано. Убедені назви літератури мають на цілі запаморочити читача великим числом. На мою думку, мають бути подані читачеві твори легко доступні й систематичні, а не якісь там статейки без значення. На прик. в розділі II про бронзову і залізну добу не подана читачеві жадна література.

В розділі III вичисляє нам Щ. всі племена, записані Геродотом. Це знає ученик середньої школи і мусить знати. Більше і краще пишуть про етнічні відносини того часу в Україні Грушевський, Нідерле, Еберт і критично до всього відносяться. Казку про гіперборейських дівчат, які ходили на острів Делос, як про це говорить Геродот, що таке чув і як з насолодою виписує від Геродота Щ-й, немає значення для передісторії України, тим більше для «формації». Чи якраз з України ходили оці казкові дівчата Гіпероха і Лаодіка? А щож як були вони дочками племен Калліпідів і Алязонів? Геродот згадує ці племена, та каже, що вони сіють збіжжя, їдять цибулю, часник, сочовицю та просо. Ці племена хліборобські не були ані малоазійські, ані не були субстратом для Українців. Щ-й мусів би це згадати. Казку про дівчат припоровлювати до науки це є те саме як апостола Андрія приписувати Києву. Опиратися нині поважно на Геродота, це дуже ховзька справа.

На стор. 60—1 пише Щ. про кераміку гальштатського типу, яка є поширена від Альп аж до Кавказу, була всюди однакова й одного народу (?) і що нарід, який ці області заселявав мав дуже багато спільного між собою і навіть віра та культура була та сама (?). Щ-му море по коліна, а тим самим по аматорськи злучує гальштатський стиль з одним народом. Жадний фахівець це не робить. Гальштатський стиль — це, так би мовити, мода тодішньої доби, яку, приймали різні народи, навіть зі собою неспоріднені ні вірою, ні етнічно. Гальштат західний подібний східньому (мода), але ходить про це, котра область є старша і з відки Гальштат появився в Європі, чи з Кавказу? Це питання вчені тепер розробляють. Як можна щонебудь говорити про Гальштат Полудневої України, як це робить загально Щ., коли ж ці області так мало досліджені.

Передісторик не сміє говорити про племена доки не має досліджені культурні відносини даної території. Потрібно подати наперед останки матеріальної культури, а опісля виводити етнічні завваги. Матеріальну культуру в Україні з тієї доби мало знаємо, не згадує тут багаті похорони скитських королів. Що в тому часі були й іранські племена в Україні, це загально знана річ, але нікому з дослідників не впало на думку виводити зі згаданих племен українців. Слов'яни правдоподібно були Будини, Неври й Скити-хлібороби, а може ще й інші. Про них можна, одначе, дуже мало сказати, хіба аж тоді, коли передісторія в Україні дійде до такого степеня, як в Зах. Європі, — на це буде треба ще кілька генерацій укр. дослідників.

Похід Дарія й князі боспорського царства не мають етнічно для формації укр. народу жадного значення, важне в це тільки для історії укр. території. У IV. розділі цитована література немає нічого спільного з текстом, на прикл. про Готів, в тексті тільки згадується, а література майже на сторінку. Про іншу літературу не сказано чому цитована.

В розділі V. говориться про Сармат, Галів і Готів. Це все знані річі з історії України. Для освіченого українця, коли нині популяризується передісторію, треба вказати, яка саме культура і культурні предмети для цих народів зі залишених пам'яток характерні. Щ-й говорить, що «Готи не принесли на Україну якої небудь вищої культури» (стор. 109—10), одначе, на стор. 111 говорить, що оці Готи мали вплив на формацію укр. народу: «Творили тоненьку панівну верству над масами хліборобів». Ми знаємо, що Готи воювали з босфорським царством, гунами, з римською імперією і т. д., — отже яка тоненька верства? На українській території в добу перед і по народженню Хр. є доказано, що були племена гальські та германські. Германські племена (Готські) заложили державу, яка перетривала кілька століть поки її не розбили Гунни. Ця держава готська в даному середовищі мусіла витворити і культуру, яку вчені стараються встановити. Це є важні річі і про них треба згадати. На пр. зі старих станиць, які приписують гальським і готсько-римським впливам дуже важна: Липиця долишня (зах. Укр.), даліше Зарубинці Черняхів, Маслово, Козацьке на Херсонщині і Кантемирівка на Полтавщині і багато інших. Про ці станиці треба сказати, що це або Слов'яни доби готської та римської імперії, або це хтось інший. Згаданих станиць так важливих для впливів галь-

на передісторичному матеріалі. Але й найновіші досліди Коаловської, Смішка й інших вносять більше світла якраз і до згаданих культур. Щ-й нічого не згадує і коротко відбуває так важливу епоху культури на укр. території. Тут фантазувати неможна, цеж протісторія України, так легкою рукою не можна над цією добою переходити. Готська культура, яка мала початки в Україні, заслуговує на те, щоб вказати читачеві чим довгі століття жила зах. Європа культурно. Якраз тією культурою, яку Готи принесли з України; західня Європа маючи такий підклад поглибила та витворила меровейське мистецтво. На це треба глибоких студій.

Щ-й пише на стор. 111. «що Готи мали вплив на формацію укр. народа і що під їхнім впливом у нас почав ширитися індогерманський шлюб та індогерманська родина з головенством батька». А що було перед Готами? Щ-й прецінь сказав уже перед тим, що круглоголові малоазійці, з яких Укр. походять були індогерманізовані в неоліті і навіть мову змінили. Зміна мови це велика зміна в житті народа. Логічно, могли вже тоді тим самим і звичаї міняти. Готи не змінили укр. мову, то і звичаї не міняли. Все це походить з тих фантазій Щ., що українці є малоазійці. Всі відомі учені європейські і українські є того погляду, що Українці є Індоевропейці, мають мову та звичаї, які в праісторії були спільними і подібним маєтвом всіх індоевропейців.

Про гунів, болгар, аварів — пише Щ. те, що є знале давно з історії укр., не вказує, одначе, на культурні пам'ятки, знайдені на українській території, які ці народи по собі залишили. Чомусь не згадує Щ-й Мадярів, яких пам'ятки були знайдені на укр. території.

Є цікаве, що китайці називали аварів Шоан-Шоан, а це значить варвари з характерними косами, завітчаними різнобарвними стяжками. І візантіяцям впадо це саме в очі, що авари виглядають як інші азійські народи, але носять довгі коси, завітчані стяжками. Звичай вплітати до кіс різнобарвні стяжки є не тільки в українців (жінок), але й у інших Слов'ян. Але напр. на Словаччині (Детва) й мужчини дотепер вплітають до кіс стяжки. Я тільки мимоходом наводжу повищу паралелю, фахівцям етнологам, може буде це питання цікавим.

Важним буде в будуччині також встановити впливи пізніших номадів і в добу князівської і після неї на формацію укр. раси і культури. Субстратна теорія, яку Щ-й безкритично в цілості приймає і нею оперує, могла б мати тільки тоді значення, наколи б переведено беззастережний доказ, що культури, а тим самим народности або племена, жили тягло на одному місці й тільки змінили культуру і мову. Це не є так легко доказати, а також воно так не було, як в теорії кажеться. Не ходить про це щоб доказувати без доказів насильно, що укр. народ живе 5 тисяч літ на своїй території, — це немає в даний момент значення ані для народу, ані для укр. науки. Наколи археологічного матеріалу в Україні буде настільки, що тяглість культур і племен буде можна доказати, а до цього праісторія стремить, тоді буде це samozрозуміле.

Ми знаємо і бачимо, що укр. нарід замешкує свою корінну територію майже 2 тис. літ, історичними джерелами (князь Боз, Мезамир) і культурними пам'ятками можна це доказати. Довше мешкає укр. народ як ті всі передісторичні племена, перед тим, про яких нічого не знаємо і не довідаємося (грецькі кушці також фантазували), яких життя було

ських та германсько-римських на українській території мусить дослідник торкнутися і щось про них сказати, наколи хоче працю базувати ефемеричне, а пам'ятками культурними, знайденими в гробах або селищах ніяк не можемо їх встановити.

За цілий час свого існування укр. народ мав своє післанництво в історії Європи й добре зафіксував своє існування, а це для нас найважливіше. На це мусять укр. дослідники звертати увагу й все ставити укр. народові перед очі. Все інше, як напр. Щ. «формація укр. нації», ширить баламутство різними недоказаними теоріями, які не мають жадних підстав і значення.

Передісторична археологія є наука точна і потребує дослідників, які мають певну систему та методу. Без цього шкода друкувати папір.

Щ. на стор. 116 говорить: «що Анти говорили мовою слов'янською і що ця мова була одночасно мовою українською, т. е. мовою наших колядок, щедрівок, веснянок і т. д.» — отже згода. Чому ж на стор. 119 пише Щ., що Анти або Слов'яни були панівною верствою — отже якою — слов'янською чи чужою? Кому, власне, належать колядки і веснянки: Антам-Слов'янам, чи забутим субстратним Агатирсам?

Про праслов'янську коліску і субстратну теорію це писанина. Треба наперед мати добрий археологічний матеріал. Коли говорить про субстратну теорію Ю. Покорного (стор. 125) треба цитувати його праці; так само треба цитувати і праці інших авторів, коли згадується їхнє ім'я. Зате не забуває цитувати Щ. всі свої статейки, які загально беручи, нічим не допомагають вирішувати якесь питання. На тій же стор. каже Щ. «що ні на Волині, ні на Поділлі або в іншій частині України не було субстрату фінсько-ловецького». Це помилка. Яку культуру приписують північним ловецьким племенам (прафінським)? Кераміку гребінцеву, орнаментовану відтисками гребеня. Це загально прийняте (диви праці Ріхтгофена і інших). Що на Україні була гребінцева кераміка держалася головно рік, сягала аж до Одеси, на захід за межі України, і т. д., це повинно бути Щ. відомо. Щодо України треба прочитати праці знаменитого фінського дослідника Аїля (Ailio). Щ-й згадує, що філологами було доведено, що в праслов'янській мові фінського субстрату не було (Фасмер і Міккола) — це і добре, але чи довели згадані філологи або якінебудь інші, що в праслов'янській мові (Щ. на стор. 127 каже, що поняття мови праслов'янської є тотожне з праукраїнською), є субстрат малоазійський, яким якраз Щ. вічно оперує? Чому це не доведено і на чому Щ. свої фантазії опирає? Кібела-Купала може бути з часів далеко пізніших або може якраз з тієї ж раси середземноморської, з якою Щ-й ще собі ради не може дати.

Щ. говорить на стор. 126—7 «що всюди там, де була неолітична наскова кераміка (субстратні хліборобські племена), могли формуватися праслов'янські племена, а де цієї субстр. верстви не було, там не могло бути і жадного праслов'янського племені. А що у верхів'ях Дніпра та в Московщині жили Фіни (точніше Прафіни) субстрат ловецький тому там не могло бути формації праслов'янських племен». А що Белгія, Голяндія, Німеччина і Мадярщина? Там є також субстрат стрічкової культури — хліборобських племен, як то з тими праслов'янами? Але і на Балканах, а, головно, області долини Дунаю є багаті на находки хліборобської мальованої кераміки і тут муси-

ли би вони були субстратом для формації праслов'янських племен. Одначе всі знаємо добре, коли Слов'яни прийшли на Балкан. Але і Слов'яни, які забирали області фіно-угрські нинішньої Московщини та Білорусі мусіли нести вже в крові субстрат хліборобський з тих областей, з яких вийшли. Коли ж Щ. виставляє таку мальовану теорію, мусить бути об'єктивний, а не мрійник і теорія мусить бути домислена до кінця, фрази це не є об'єктивна наука.

На стор. 135—6 пише Щ., що українці навіть своїх богів не мали, все було чуже. Що, властиво, українські племена мали запитаємо? Від початку до кінця Щ. книжки бачимо, що немаємо нічого українського, нічого слов'янського, — все чуже з різних сторін прийняте, накинене, так що виглядав, що укр. наріч є зліпок різних рас і культур, вірувань та звичаїв. Дуже сумно для укр. науки, коли такі «книжки» пропагуються між народом.

Наколи би ми хотіли книжку Щ. реферувати мусіли би для цього вжити весь науковий апарат включно з цитованою літературою, яку Щ. наводить і так її відкинути. Одначе, Щ. свідомо ставить свою книжку на не наукову базу, а цитована література своєю кількістю служить тільки для запаморочення читача, а не для того, як звичайно в наукових працях водиться, щоби своє становище обґрунтувати. Тому я прочитав книжку і побачив, що нікогда часу на те, щоб з неповажної праці робити рецензію наукову, а тим дати книжці марку науковості. Тому я виказав лише несерйозність і баламуцтво повищої праці. Коли хтось буде опиратися на «наукових» виводах Щ-го будь ласка, нехай це так чинить для своєї забави, тільки прошу незатроювати здорові погляди укр. читачів подібними нісенітницями. В нинішньому часі нам треба наукових працівників, щоб працювали по українськи, а не по малоазійськи.

С. НИКОЛИШИН

Поет повороту — Микола Чирський

Як у нас кепсько, ще за ліберальними засадами, зорганізоване літературне життя показує приклад М. Чирського. Поки людина між нами жила, ходила, ніхто ним ніяк особливо не цікавився, або цікавився мало. Померла і нараз елементарних відомостей бракує. Коли, де народився, хто батьки — самі неточности або й непевности. Але то ще б нічого. Хтось по покійнику лишився, якась рідня, якісь анкети, якое націонала встановиться. Хоч...

Хоч у М. Чирського з анкетними відомостями треба поводитися обережно. Ось, наприклад, дати народження. В однім місці ми вже читали, що М. Чирський народився 5. лютого 1901. в іншій — 1902. За свідоцтвом його брата, Олександра, М. Чирський народився 5. лютого 1903. у Кам'янці на Поділлі. Чому такі розбіжні дата? «Мале фальшивство, якого допустився брат, а саме. Він, щоб у 1919. році вступити до війська, прибавив собі два роки у свідоцтві і з того часу постарів на два роки (шіснадцятьлітнього хлопця не хотіли прийняти у юнацьку

школу). Мені ходило тоді про те, щоб вирвати брата з під впливу старшого нашого брата — відомого на Поділлі комуніста — який хотів (взяти С. Н.) покійника до Москви, щоб ізолювати від мене» (з листа Олександра Чирського до О. Л. з дня 24. березня 1942).

Цікавий прицинок для наукових студій якого-небудь пізнішого ученого історика літератури. Той, на цьому факті, за кілька десятків літ по нас, може заложити наукову кар'єру — зясувавши питання коли народився Микола Чирський?.. Та щоб тому майбутньому дослідникові життя не осолоджувати, я йому прораджу ще щось...

В листі з 19. серпня 1941. пише М. Чирський своєму приятелеві таке: «Народився я 5. лютого 1902. в Кам'янці на Поділлі. Що торкається моїх батьків, то вони народились тамже, але день і рік їх народження мені дуже мало відомо... Мати (народилась С. Н.)... 18. II. (місяць і день знаю добре, бо ми з мамою народились в один день». А в газеті Подоланин (за Наступом) з 1. березня 1942. в некролозі ми читали, що «18. лютого гурток приятелів покійного відмітив скромними вечірницями 40-ліття з дня його народження». Цеб значило, що М. Чирський народився 1942 — 40 = 1902. року, але — 18. лютого. Три ріжні роки, два дні, тільки місяць один. У даті дня тут, очевидно, старий і новий стиль плутається а рік, думаю, що буде 1902. Таким чином кажімо, що Микола Чирський народився 6. (18.) лютого 1902. р. в Кам'янці на Поділлі поки хтось не докаже щось інше.

Походив М. Чирський по мечу з старого священничого роду, досить численного на Поділлі. Тільки батько його — Антін Андронікович — по закінченні семінарії не схотів іти у попи і був урядовцем, на останку у земстві. Один брат Миколи — Роман, підчас українсько-більшевицької війни займав якесь відповідальне становище у більшовиків. Це був старий комуніст (псевдонім — Сер Ольд, з гнізда Затонського і Ко, і від його впливу захищалась українська частина родини. Старший його брат, Володимир — царський офіцер — був розстрілений більшовиками в Гайсині на Поділлі в 1919. році. Ще один брат — Олександр (старшина-кулеметчик) — був разом з Миколою в українській армії а нині є інженером на еміграції.

З «передісторичного» життя М. Чирського знаємо мало. Його брат Олександр передає тільки дещо, що одначе є досить цікаве. За революції у Чирських вдома склалася була така ситуація, що залежно від того в чії руки переходив Кам'янець то або він з Миколою, або брат (очевидно — Роман С. Н.) появлялись в Кам'янці. Батьки тримали нейтралітет... «Зукраїнізували нас, — згадує далі О. Чирський, — вихованці духовної семінарії, що через довший час були у нас «субльокаторами». Старша сестра наша була відомою зі своїх виступів у аматорських українських виставах (рік 1910., 1911.), що регулярно відбувались у тодішньому Пушкінському а тепер Шевченківському театрі. Ми були тоді малими і собі також ставили представлення. Пам'ятаю, що ставили Назара Стодолю у переробці Миколи (йому тоді було щось 8 років). Гості мусіли хоч не хоч дивитися на цю п'єсу і ще купували білети. Перше місце коштувало 3 копійки а хто не хотів дивитися мусів дати копійку. Ще прошлого літа, як брат був у мене... ми зі сміхом згадували нашу театральну діяльність — і як гості застерігалися при запрошенні на шклянку чаю — «только без театра».

Коли нині від біографії перейдемо до бібліографії, то тут повна пустка. Що та де друкував покійник, під якими псевдонімами, де грав, що писали і думали про него інші, про все це може знають хіба один або два його приятелі. Не маємо у нас жадної літературної бібліографії! На жаль не мав часу цю прогалину виповнити ані підписаний.

То вже навіть большевики в цьому відношенні для нас взірць. У них бібліографія була поставлена на певну височінь. Все написане у них систематично реєструвалось і коли вже навіть не сортувалось, то все ж таки дослідник мав працю меншу, коли щось хотів вибрати. Не мусів ходити до джерел.

Кожна ж літературна поява була там предметом бодай рецензії в одному-двох виданнях. Письменник що мав дві три книжки за собою, вже мав і студію про себе.

А у нас? У нас У. Самчук, Е. Маланюк, Л. Мосендз і цілий ряд інших імен мають уже кілька книжок за собою, помаленько посивіють а студій про себе не дочекаються. У нас літературною наукою зветься те, що має принаймні сто-двіста літню традицію. Отак ще Слово о полку, котляревщина, припустімо ще шевченкознавство, вже слабше письменники предреволюційні, але те, що прийшло по революції? тут джунгля, не розбири Тебе, Господи!

Коби б ми мали яких три-чотири університети, а у них річно мусілося писати яких кілька десятків дисертацій, а котрийсь з професорів, як от у чехів на пр. покійний Шальда, цікавився і поточною літературою, може була б у нас уява і про нашу сучасну літературу. Ми одначе маємо тільки один Вільний Університет а на ньому три-чотири студента. А ті студіюють глясичну літературу. В Італії, здається в Болоні, є ніби то на державнім університеті традиція-кафедра літератури давати одній з узнаних літературних величин. Такий професор, як і академіки-поети, становлять зв'язь між наукою та поточною літературою. Чому у нас на вільнім університеті не міг викладати подібно українську літературу, скажімо такий першорядний критик та знавець Е. Маланюк? Чому? Українська сучасна література потребує кафедру на університеті або спеціальний літературний кабінет десь у якомусь нашому літературному центрі. Мусимо зорганізувати дослідчий інститут літератури інакше при одній приватній ініціативі з нетрів непроглядности не виберемося.

М. Чирський мав незакінчену середню освіту, здівся 5—6 глясів гімназії. Гімназію мусів був покинути, коли денікінська навала докотилася до Балти. З гімназії Микола перейшов у Юнацьку Школу, яку і скінчив ставши старшиною українського війська. У глибоку осінь 1920. перейшов він з українським військом польський кордон, і був інтернований у Каліші. З рідного міста виїшов юнак проти ворога зі зброєю в руках і ніколи за це не забув. Ціла його літературна творчість це сублимація цього походу. Чи це його песа Андрій Карабут, чи Отаман Пісня чи Пяний рейд чи навіть збірка поезій — Емаль — усе це похід в залізо сталости закутого українського лицаря проти ворога. Не можучи зустрітись із ворогом у полі, фехтував поет із ним на підмостках театру або в поетичній фантазії. Але ця єдина думка ніколи його не покидала, а надія на поворот інспірувала те найліпше, що від ньо-

го масмо. Микола Чирський типично еміграційний поет, але в доброму
смыслі слова.

Вступом до української армії кінчалась доба, коли національно
освідомилась душа М. Чирського. В таборі народжуються перші ознаки
мистця, організму з волею нести плоди. Не був там сприятливий ґрунт
для плодного життя, але українські щепи вже такі невибагливі, що ро-
стуть і розвиваються навіть на каменю. Як жилося у «союзників» у ка-
лішському таборі, це вже справа оповісти тих, хто там були. По деяким
часі такого життя усі «пансіонери» хоріли або на сухоти або на зміну
віх. Обидві хвороби радо бачили і большевики і поляки. У енерівський
мурин, зробивши свою працю, міг одійти. Проти змінюхівських сухот
зарядили таборові заточенці Веселку, журнал літературно-громадський.
Проти звичайних сухит — не вдіяли ніц. М. Чирський імунірував себе
од змінюхівства але захворів на справжні сухоти. Вже в Каліші му-
сів податись до шпиталю.

Початки мистецької праці М. Чирського спадають одже до часів
калішської Веселки. Зліпили її до купи аматори рідної літератури з ін-
тернованих 3. залізної дивізії. Помагав повстати журналові культурно-
освітній відділ дивізії й ціле наше громадянство. Журнал був любно
«незалежний» і мав цікавий кадр співробітників. Там починав тоді не
тільки М. Чирський, але й (уже теж покійний) Ю. Дараган та Е. Ма-
ланюк. В журналі не писали, але їх передруковували, київські П. Ти-
чина та М. Рильський. За літературним життям у Києві слідковано
статтями (К. Лавріновича — К. Поліщука) та рецензіями. Веселка —
була це, сказати б, менша філія київських неоклясиків. Журнал мав
свою друкарню і з таборових видань був найкраще поставлений.

Журнал проіснував щось два роки. Припинився, аж усі його спів-
робітники виїхали до Праги учитись. У Празі чи в Подєбрадах хотіли
веселківці Веселку знов воскресити та брак грошей — перебив наміри...
Але в таборі йшло то. Там писалися вірші, статті, якісь спогади, навіть
полемика. Ще й сьогодні Веселка цікавий документ.

М. Чирський писав в таборовій Веселці здебільшого статті. Але, як
згадує сотник І. Зубенко (За Державність 9/1938), на котрихось літера-
турних вечоринцях прочитав він і свою першу (?) драму Жінка на ін-
тернації. Ніхто вже нічого про цю драму не пригадує, Бог відає чи за-
ховалась де вона, але звістка про неї лишилась.

З Каліша дістав М. Чирського його брат до Подєбрад. На матураль-
ні курси Микола не міг вступити, бо щось не вишло із допомогою. За-
те в мистецькому житті Микола потонув увесь. Приїхав хорий на тілі,
але живий духом. Вислід — вечорі гумору в Подєбрадах в свій час до-
сить популярні. В більшості були це — «карикури на подєбрадське
студентське життя». Але головне, що тоді полонило Миколу Чирського,
це були виступи на підмістках різних театрів і театриків. У них був
він Mädchen für alles — танцюриста, перший амант, комік, резонер...
Таким власне стало ціле його пізніше театральне життя.

В Подєбрадах співпрацює М. Чирський в студентському часописі
Наша Громада та гумористичнім Подєбрадка (не дівчина з Подєбрад,
а цілюща вода така). Пише під псевдонімом М. Подоляк. Уже в цих

ранніх початках літературно-театральної творчості М. Чирський виявляє свою гуморну жилку і так потім через ціле життя забарвлює всі свої річі (крім віршів) гумором. На еміграції мало котрий письменник не позбувся гумору (В. Валентин), тому такий напрям творчості кидався в вічі. Чирський залишився в уяві усіх — гумористом. Таким і змалював його один некролог, хоч це і в певне зкреслення. Однак про подебрадський період його життя така характеристика пасує. Хто вчивсь в Подєбрадах, буде десь то пригадувати, скільки веселих хвилин зажив він через почини М. Чирського.

В Подєбрадах остаточно сформовувався політичний світогляд покійного. Він стає націоналістом.

* * *

По Подєбрадах М. Чирський мало не на трівало переходить на життя до різних санаторій для хорих на легені. Довго був він у Будах, пізніше в Закопанім. Часом виїжджає з санаторій, щоб показатись то в Празі, то в Карпатській Україні, то в Кракові, і нарешті — померти у ріднім Кам'янці.

Особисто пізнав я М. Чирського пізніше, коли він уже мав дуже підірване життя. Через те не можу сказати, щоб його смерть заскочила мене. А все-таки заскочила. Людина часто чогось чекає, щось здається їй неодвертим, а як те чекане прийде, перша реакція — а! Хіба не так було і з війною з Сове́тами? Чекали ми на неї двадцять років, постійно твердячи

Он вже не за горами весна — воїн,
Що нас візьме «на руб».

(Емаль, 16).

А як прийшла, чи не заскочила нас?

* * *

По-перше М. Чирського я бачив як актора. Десь на Виноградах, у чеській Празі, мабуть в Коруні. Там якийсь час було живе українське життя.

Там трошки танцювалось, трошки попивалось, трошки ковбасувалось, а трошки грався театр. Так от у цім середовищі я й побачив поперше М. Чирського. Він грав — хто б поміг мені згадати, що то було? **Неофавстіада**, рукопис якої ніби-то згубився, чи **Три серця у дві чверті такту** — що залишилась не друкована. Не маючи тексту, ніяк не можу згадати, що то було. А шкода, бо Чирський і грав досить добре і гра була пристойна. Мені то подобалось, бо песка відзначалась легкістю, навіть елегантністю, писана була віршем. Була там Коломбіна? Був це естрадний жанр, який у нас хіба так трохи плекалось в Сове́тській Україні, але не на еміграції.

По друге я бачив М. Чирського уже в себе дома. Якось зайшов він до мене з кимось з наших празьких гуляйгородян. То вже були часи черновецької самостійної думки. Тоді Гуляйгород *) поперше дістав лі-

*) Гуляйгород, за сотником М. Бутовичем, по-українськи — танк. Щось таке ніби то мали коваки Б. Хмельницького. В Праві були це сховища націоналістичних мистців та журналістів у р. р. 1934—1938.

тературний орган до своїх рук. Багато з нас попробували тоді свої сили здисциплінувати, обмежити на один жанр, ширше виявити. Усі, як цілість, зачали працювати планоно. В Самостійній Думці зачав друкувати свої драми і М. Чирський. Там вийшли його Отаман Пісня (1936) та Андрій Карабут (1937).

Отамана Пісню ще перед друком читав М. Чирський на сходинах Гуляйгороду на Лазарській у Празі. Була там тоді ідальня Бабкому (пардон!) і було досить слухачів. Критикувалось, звичайно. Кожен хто не допав голос, вважав його за славнозвісну голоблю. Гатив нею по чім испало. Я звернув ще тоді увагу на імя отамана — відгук на козако-фільських а пізніших — культурницьких впливів в українському житті. Бідна українська Пісня, коли вже й вона мусіла озброїтись! Але що робити, поки не озброїлась наша Муза, був невеселий погляд на наше життя.

Отаман Пісня подає типичні картини останніх літ на Україні. Коли місто було вороже, село — індивідуальне до війська ішли 14 літні гімназисти, а ентузіясти-погумники мали до диспозиції 965 людей, 2 гармати із 54 набоями, 720 крісів справних а 86 таких, що не далось налагодити. Коли в Україні ворог стріляв і глухих і коли найбільше гинули безборонні. І коли завше находились самоотверженні малороси, такі Холостенки, що попри все те йшли з чужою армією і славили чужого Ілча. Отаман Пісня і матрос Холостенко — два типи, що їх знає нова Україна. На жаль у Чирського Холостенко живіший і навіть героїчніший. Автор того не хотів, це ясно. Та матеріал має свою логіку, і не опанований діє часто проти автора.

Отаман Пісня скорше репортаж ніж мистецький символ. Піднесений у ньому патріотизм, перше пробудження свідомости, але не людина з її зміненою психологією. Натиск у песі зроблений на національній еротичі, що увійшла у нас у життя як у французів кохання, але лишається й досі од наших мистців не схоплена, не передана належним способом.

Андрій Карабут, через словянську співпрацю польської та чеської жандармерії, опублікований під псевдонімом О. Кольченко. Це песа з терористичного життя в Галичині, з часів як нищилось *współzycie*. Песа знов характерна, мало не репортажною побутовичною терору, яку автор знав з газетних описів і навіть, психологічно, з власного досвіду.

В Андріїві Карабуті добре видко у Чирського дар гумору, гострого слова і бажання схопити колорит галицької землі. В діалозі відбита тодішня диференціяція духів а зовнішні події — експропріяція пошти, провокатор в родині заслуженого професора-поета, атентат на Голуфка (?) дають хронологію песі. Песа виконана в площі показу впливу цих подій на їх прямих підготовників та оточення. Авторіві не пощастило, на мою думку, зробити з цих подій особисту драму когось із учасників. Пряме газетне повідомлення робило тоді далеко сильніші вражіння. Але можливо, що під рукою режисера, Андрій Карабут говорить більше.

За цього видавничого підйому третя друкована песа М. Чирського

П'яний рейд вийшла у Львові (1938) у видавництві Нова сцена. Сюжет п'єси взятий з повстанчого рейду от. Тютюнника, що кинувся Базаром. Знов находимо у п'єсі характерне для М. Чирського острє слово, знання аріоту й бажання передати прикмети нашого воєцтва та жіноцтва. Є децо божемського у цьому військовому житті, підкресленість не товариського а протиправильникового поводження. П'яний рейд — бо для тверезих обивателів всієї землі був цей похід без зброї і без надії — незрозумілий.

М. Чирський був у нас рідким типом професійного робітника слова. Невеликий гонорар, що йому ця діяльність достарчала служив йому для приліпшення життя у санаторії чи для ведення життя на волі. Але М. Чирського п'єси не тільки читались, але і грались на сцені. М. Чирський, сам актор, усім їм давав спенічного духа. Їх актуальний зміст, особливо Отамана Пісні, робили їх навіть популярними. Але процента від постанов сходились до М. Чирського дуже зле. Обставини склалися були навіть так, що один театр в Галичині грав Отамана Пісню, а на автора зовсім не думав.

Тоді (1936) зачали саме виходити Обрії у Львові. М. Чирський не хочачи судитись із українською трупю послав редакції одвертого листа, щоб таким громадським способом вплинути на вовчу моральку антрепренерів. Написав також листа до Товариства українських письменників та журналістів ім. І. Франка у Львові. Але, тому що ходило о націоналістичного автора всі ці заходи не мали жадного успіху. Тоді виступили Обрії з апелем до громадянства самому реагувати на неприпустимі порядки у відношенні з чужим майном. Гуляйгородяни також піднімали якусь акцію в користь М. Чирського. На одних сходинах принципово обговорювалась справа гонорарів письменника. Пригадую, М. Чирський був тоді в Празі і був на сходинах. Кашляв, погано виглядав, видно було, що дуже хворий. Але при тім комічно казав: «не схрепчу руки у труні, доки мені не заплатять».

Де-який час, перед тим і потім, був М. Чирський на Закарпатті. Багато з наших емігрантів за часів ЧСР зазнали цей чудовий край і ласки словянських жандармів, почувавши себе тут хоч трохи дома. Працювали наші інтелігенти тут то як учителі, то як лікарі, то як інженери, то підприємці М. Чирський і тут був літературним та театральним робітником. Якийсь час, кілька чисел, редагував літературний додаток Свободи, містив статті у Пчолці, вів балетні курси і грав у театрі Просвіти.

За часів Карпатської України ім'я М. Чирського звязане з діяльністю Летючої Естради та Говерлі, де він був головою. Щкода, що ніякі умовлення не примусили М. Чирського написати спогади про ці часи. На всі умовляння він незмінно відписував, «про що Вас прохаю, це аби Ви не вимагали від мене, мемуарів». Про Летючу і Говерлю не можу я

зараз писати. Я не в стані тепер звертати голову назад не ризикуючи собі, «зломити карк». Я навіть був скаржився К., що ось мовляв такі речі від мене вимагають. Його сентенція звучала: «ми занадто молоді аби писати мемуари...» я кажу з притиском: «рррація». (Лист з 14. січня 19... до О. Л.).

Для Летючої Естради написав М. Чирський злободневний скетч **Тринадцятий кілометр**. Не довелося мені його бачити, не знаю чи де заховався текст. Скоро був кінець Карпатській Україні і М. Чирський дістався до мадярських тюрем та концентраційного табору. Про пригоду у цих місцях оповідають його спогади у збірнику Карпатська Україна в боротьбі в статті Тюрми й табори. І ця стаття добра і читається з більшим інтересом ніж деяка пєса Чирського. В чім річ? Мені здається, що М. Чирський був сильніший у публіцистиці ніж у художньому слові. Це вражіння ще збільшується коли прочитати деякі рецензії, літературні огляди (Пчолка) тощо, покійного.

Не без ширшого інтересу є становище М. Чирського до своєї праці, як рецензента. В листі з 1. травня 1941. до п. О. Л. він пише: «Посилаю Вам... рецензію... Майте терпеливість дочитати її до кінця. Знаю, що Вас шкрябатиме децю неакадемічний тон її, але вірте мені, що в нашій літературі варто завести пару «злих хлопчиків», таких Федотів Халамадників, бо дуже вже вона останній час застігнулася у відцмундірний величний спокій... Нехай вороги сміються, (умістіть) її, по можливості без змін. Знаю, що вона не академічна. Але це навіть краще. Дуже вже ми заморозилися в академізмі». Але при тім, як каже М. Мухин, М. Чирський завше мав почуття гієрархичности. Коли йому раз було запропоновано написати рецензію на Е. Маланюка, відмовився. Не вважав себе компетентним говорити про майстра.

В праці наших художників слова на публіцистичнім полі не можна бачити щось надто позитивного. Навпаки, досить неприємно бачити, як без усякої напруги, без усякої користи для художнього слова, різні наші навіть лавреати подвизаються у всяких ефемерідах. Уміння написати статтю небезпечно уміння для художника. Воно обезкровнює його, розмінює усі його концепції на маленькі затички або надає різним частковим проблемам пробитись, до одного погляду. Те, що художник міг нам сказати у мистецькому творі, поспішив він сказати у газетній статті! Газетна ж стаття — мучитель. Але при тім, вкраде якусь тему. Теми вичерпуються статтями а для художньої творчости потім враз — бракує тем, нема про що писати!

По виході з таборів та тюрем дістався М. Чирський знов до санаторії. З дощу та під ринву! Особливо тяжко там приходилось поетові без

книжки. «Ви знаєте, як жахливо, що нічого не читаю. Мене ніколи нічого так не інспірує, як книжка. А я цього зовсім не маю. Голод тут на це такий, як пригадуєте у в'язниці, коли ми жадібно кидалися на шматки зі старих зграюдажі і тп. літератури, за яку мало не бились. Отож такий голод за книжкою і в мене». (Лист з 11. XI. 19...).

Та скоро прийшла розвага.

«Не знаю чи писав я Вам про те, що гетьманський комунікат зробив надзвичайно велике вражіння на «фауну» Будоклу. Москалі, що тут живуть, од доктора до чеського персоналу включно мене бойкотують. Сестра-чешка, яка евакуювалася з Карп. України дивиться на мене чортом та робить мені різні прикрости зовсім не криючись ненавистю до моєї особи і теж цілу ніч студіювала згаданий комунікат. Словом усі мають щодо мене найбільш злосливі наміри я рівнож у боргу не застаюсь і таким чином блискавки і громи супроводжують моє тутешнє перебування. Крім того завідуючий заявив, що побут мені у цьому підприємстві не продовжать... Отож я вирішив їхати до Праги, бо різних варіацій «концентраків» маю я вже досить».

Не зважаючи на такі умови побуту, М. Чирський далі літературно працює. «Перед кількома днями дістав я, — пише він 23. січня 1940, — офіційне запрошення співпрацювати в «Пробоем» з печаткою, підписом і т. д. І от... твердість моя захиталась і ось посилаю, як перший результат цього хитання, невеличку новелу для «Пробоем». Хай не виводить Вас із рівноваги те, що початки цієї новели трохи фейлетонового стилю, бо спочатку гадав зробити з цієї теми фейлетон до Наступу, але пізніше ця тема (неочікувано) розрослася вздовж, вширш (?) і вглиб і я вирішив зробити з неї новелу для Пробоем».

На Новий Рік М. Чирський деяким своїм знайомим заслав новорічні вірші. «Децо старомодні, але від щирого серця».

Що там за брамами Нового Року?
Чи ніч глупа чи усміхи світанку?
Як довго ще чекать (чекалисьмо, нівроку)
Давно, давно обіцяного ранку.
Та жадні бурі, штурми й шторми
Малої свічечки надії не згасять
В серцях, де спущені залізні штори,
Вогонь оцей священний захищать!..
Дарма, дарма, — нічого невдіє «кріза»
Де золото надій боронить дух заліза!

Після цих віршів і після поздоровлення з Новим Роком наслідувало вибачання за перші.

Новий Рік приніс війну з Советами. Для характеристики М. Чирського наведу витяг з його листа з 27. червня 1941., як він цей факт сприйняв. «Дорогий О...! — пише він. Перші слова мої звучать нехай фанфарно... Таким знаєш фаустовським маршем... Більш нічого не можу писати... Майже не відходжу від радіоапарату — лапаю кожне слово, мов риба повітря на сухому березі... Точка, чи то пак по старій звичці — багато точок... Посилаю тобі уповноваження і докір чому не пишеш. Я тобі написав безліч листів, але наразі, безвідповідальних». Слухай тепер моїх історично-поважних до тебе прохань... За гроші, що збереш... для мене... дуже тебе прошу купити мені **срібний** (не альпака) **портсігар** нормального формату, на твій смак, і **в середині дати вигравірувати дату 22. VI. 1941.** Це буде коштувати 400—600 корон. Благаю тебе зробити це... І потім цей портсігар мені передати... Не думай, що я здурів, але цю дату я мушу осріблити бодай, коли не можу озолотити... Чи збираєшся скоро до нас? Памятай, що без портсігара (срібного!!!) не приїзди. А що шахи?..»

Приятелі зачали шаховий турнай листовно, і мали його кінчити у Києві. Не довелось!

М. Чирський скоро дістався з санаторії. Приїхав до Праги і тут приправив до друку збірку своїх вибраних віршів **Емаль** (1941). Цікаво, що багато із наших мистців не дуже то цінять свої вірші. Вважають їх за молодечий промисел, і як тільки засіються наукові, або як от у Чирського, драматичні вуса — покидають віршувати. Не дуже то цінив свої поезії і М. Чирський, але не покидав їх і видав, щоб, перед смертю упорядкувати свою спадщину.

Так повстала Емаль, що має кілька цілком добрих поезій. В Емалі також прозоріше виступає і сам автор, якого з ліричних позицій легше характеризувати. Для характеристики М. Чирського є добрий автопортретний вірш Я. Там він актор, естет, хоч так ніби йому природа миліша за штуку.

Найцікавіші вірші в Емалі в середині. Там, де щось захоплює поета своєю функцією подібності чогось, про що поетові мило сказати. Такі Дон Кіхот, Осінь, Кам'яна Мадонна. Кам'яна Мадонна дійсне поетичне досягнення. Гарні ще Кам'яниці на Поділлі, Ранок, Гімназистик, Ужгород. Кілька віршів — з них найкращий Земля яка нахмурена — нагадують О. Ольжича. О. Ольжича поет любив. Один раз, пригадую, прийшов до мене М. Чирський з панною Б. і обоє захоплено, замість привітання, скандували їх душі — горіння і криця з Веж, що тільки були вийшли. Подібні — Похід, обидві Прелюдії, на мою думку — віршовані заклики. Із двох сонетів — цікавіший другий. «Мій герой» де дає ризику до портрету самого автора.

М. Чирський поет одної теми — сподівань повороту. Ця саме тема і в поворічній привіті і в П'яному реїді. Через це цікаво зподоблена Осінь, не як передступінь кінця як звичайно, а як тиша перед бурею — весною кривавих злив. Уперто вертався поет до теми Дон-Кіхота, об'разу сталости до божевілля. Не любив перекотиполе —

Ні, не збагнуть людям, тебе поете!
Ти крутишся як квітка в ополонці
(О, скільки то розтруб в надхненої трумпети)
Що ось звучить у кожному віконці.
Ти біг в Шляхи, в Назустріч, в Слово,
Нарешті опинивсь у Ділі.
Ну що ж! Продовжуй в цьому ж стилі
Літературний Казаново.

При цій сталості одної теми дивно, чом М. Чирський не спробував створити і одного образу а перетолковував чужий. Гімназистик, Мій герой, Я, Кам'яна Мадонна, Дон Кіхот, Кам'янець на Поділлі, другий сонет — коли б це все було зеднане одним імям, це імя б українській літературі не забути. А так ясно, що всі ці поезії образ одної людини, емігранта — вищого інтелігента, але вона, ця людина, лишається не названою. А тут треба Ю. Липі дати за правду. В поезії, як і зрештом і в науці, головне — побачити й назвати. І то разом, звести все до купи, до одного знаменника, упорядкувати. Коли одна тема напрошується поетові до кількох віршів, треба перейти до поеми. Малі ліричні віршики забуваються. Прочитана ж велика поема памятається бодай в ідеї, в задумі. Од Гр. Чуїринки з десятка написаних ним віршів не знаю хто який знає, але його Лицар Сам напевно памятатиметься...

Крім видання віршів був М. Чирський у Празі знов театралом. Брав ініціативну участь у розбудові Сталого театру, був його драматургом, спеціально приїзжав дивитись на його вистави, писав рецензії і дбав про розширення репертуару цього театру. Наш театр має свій, можна сказати, вже традиційний репертуар. Наталка Полтавка, Запорожець за Дунаєм... Один час наші європейки завзято боролись із ним, як ніби то не європейським. Правда є, ми не можемо вічно лишатись із Шельменком-денциком, Кумом-мірошником або іншими Сатанами в бочці. Але цікаво, що у нас не тільки театральна режисюра але й публіка консервативні і не мають премєрового духа. Це було видко на виставах Сталого театру у Празі. Вистави побутових пєс, старих з України знаних, мали великий успіх. Але як приходила пєса нова — була півпорожня зала. Були навіть такі знавці рідної літератури, що Миколу Куліша вважали за большевицького письменника. Що Куліш міг заговорити до еміґраційного громадянства у цьому не мала заслуга М. Чирського.

Сталій театр ставив і пєсу М. Чирського **Місяць і зоря** або Лев з Абисінії. Таке вже мое щастя, що ані цієї пєси не пощастили мені побачити. А видрукована вона теж не була.

По розпаді славного мого царства мосцісько-рідзь-смігло-бековського М. Чирський десь на весні 1941. дістався до Кракова. Головним його інтересом знов був театр. Український Центральний Комітет доручив йому організувати український постійний театр. Дехто думав, що все діло обмежиться обговореннями, проєктуваннями і т. і. бюрократичними комбінаціями, але М. Чирський схопив бика за рога і скоро мав уже і список людей, усе готсвих покинути і їхати працювати в театрі і плян парці...

Краків перше не зробив на М. Чирського жадного приємного враження коли їхав з двірця подумав — діра, але пізніше на Adolf Hifler Platz-та при погляді на горді вежі Вавелю перемінив свій погляд... Познайомившись з людьми Чирський більш симпатизував з Прагою, де, мовляв, усе без жестів та грудної вібрації... Замість Гут-Ярковського там ніби то панує стиль простягання людям замість цілої долоні — двох і пів пальців...

Після довгих мандрівок (був М. Чирський в Ліцманштадті і в Варшаві) опинився він нарешті у Закопанім. «Це сталося головним чином тому, що моє нове начальство (я є прийтий до УЦК в якості театрального референта) знайшло криницю кліматично для моїх легенів невідповідною і влаштувало мене приватно в Закопаному, мушу признати влаштувало дуже добре. Знаєш мене, що я рідко буваю задоволений, але тепер винятково задоволений. Тут чудово. Мешкаю в пенсіонаті... подумай... Говерля! Власник її пан Р... — старожил законанської української колонії. Це прекрасна українська родина, свідомо, кремезна, і духово аж пахтить міщанським (в найкращому звуці цього слова) здоровлям. Він... власною працею серед ворожого оточення спромігся здобути маєток і пошановання, не скриваючи свого українського походження. Діти усі свідомі українці і в них немає ані сліду колонізації... Це дійсно українська оаза. Вібліотека (шафа) виповнена українськими книжками і навіть грамофон виключно українськими плитами... Я просто закоханий до... тої шляхотної української міщанської родини... В мене окрема кімната. Світла, чиста, з розкішним виглядом на Татри. Під вікном біжить, шумить безупинно гірський потік... За цих пару днів шум цей став такої близької моєму серцеві. Він дуже багато мені оповідає і не тільки нагадує але... пророкує...» (Лист з 11. червня 1941).

Останньою літературною турботою М. Чирського був Мазепа й Палій. Десь 12. грудня 1939. писав він: «Вірші, що Ви мені їх прислали ретельно перечитую. Це свого рода купіль. Положаю в них я свою душу...»

Кобзо моя непорочна утіхо
Чом ти мовчиш? Заспівай мені зтиха.

Не можете собі уявити як зворушив мене саме цей вірш Куліша. Знаєте, наче хтось раптом дзеленькнув струнами, «під вікном мого серця» так що біді глаголи sein і haben взявши за руки тихесенько навшиньках вийшли геть і двері лишили відкритими... Думкою я знову і знову повертаюсь до облищеної та ограбованої праці про Мазепу і Палія. Був ото недавно у Відні, де бачився з Грицаєм, провів із ним ціле пополудне і вечір. В нього напозичив багато книжок і в тому числі Великий Гетьман Ф. Дутка. Оце власне і спричинилося до того, що

я знову повернувся до Мазепи обличчям. Праця Дутка може дещо рафінованіша в сенсі літературно-художньому від інших писань на цю тему, але і тільки...»

Думка написати драму Мазепа повстала у М. Чирського ще в Хусті. Матеріяли, що він для цього зразу зібрав, при евакуації Хусту правдоподібно загинули. Відновити працю над Мазепою збирався М. Чирський у Кам'янці Подільському. Туди він виїхав десь у листопаді 1941. Але як далеко пішла праця — не знаємо.

У Кам'янці М. Чирський знов став на стару ниву — мистецький консультант в театрі ім. Т. Шевченка, театральний референт у Подолянина. Автор Листів до любезних земляків — вічний воєк, вічний робітник. Помер 26. лютого 1942., похований у рідну землю. Поет повороту вернувся!

Б. ОНАЦЬКИЙ

(Рим)

Україніка в італійських журналах за 1941. рік.

I.

Статті загально-інформаційного характеру.

Італійська преса виявляла в 1941. р. дуже велике зацікавлення Україною. Немає часопису в Італії, — їх тут тисячки, — що не змістив би якоїсь коротенької інформаційної статейки, присвяченої Україні. Причина цього зацікавлення полягає в тому, що, окрім тієї великої ролі, яку тут загально приписують Україні в новому європейському ладі, головню завдяки її багатствам, в кожній італійській родині знаходиться хтось, якщо не в родичів, то бодай в приятелів, що побував, чи перебував, чи має побувати на українському фронті.

Вартість цих статів дуже різна. В величезній більшості це — нашвидку нахапаний матеріал в Енциклопедій чи випадкових книжках, що завалялися під рукою. Але деякі з них виявляють ґрунтовне ознайомлення бодай з українською історією та її найбільш пекучими проблемами. Особливе місце займають чисельні кореспонденції з фронту, в яких знаходяться матеріал, що цікавить і українського читача. Деякі з них написані крім того з таким мистецьким відчуттям української природи й настроїв, як воєнків, так і українського населення, що заслуговують на окреме обговорення.

Тут обмежимося лише на статті, що з'явилися по важливіших журналах, тижневиках і місячниках. Журнали мають триваліше життя, ніж щоденники, і їх статті житимуть довше, ніж навіть найбільш цікаві кореспонденції, — тому варто їх зареєструвати та приглянутися, в який спосіб вони інформують італійського читача.

Треба відразу вазначити, що, за винятком кількох статтів, яких походження всім кидається в очі, всі вони виявляють симпатію до українського національного руху та розуміння його ідеалів, що виявляється звичайно не тільки в самому викладі та ході статті, але й особливо в кінцевому заключенні, з висловами побажань та надій, що Україна нарешті знайде гідне її місце в Новій Європі.

Ось, наприклад, коротка стаття (на чотирьох сторінках) п. Варо Вараніні, під заг. „Звільнена Україна“, що з'явилась в ідеологічному офіційному місячнику Фашистівської Партії „Gerarchia“, що належить Мусоліні і виходить в Мілані (за жовтень). Статтю цю написано, як видно з цитат автора, за книжкою „Україна“ Люціана Аїо та Сільвія Поццані, яку видав в 1941. р. Міланський Інститут для Студій Закордонної політики. Перепоївши „болючі, і, часто, трагічні“ фази української історії та схилявшись докладно над господарськими багатствами країни, автор пише:

— „Збуджені тепер перемогою зброї нової цивілізації і звільнені від жорстокого більшовицького ярма, що завжди приводило до вивискування та порабощення в найвищій мірі працюючого населення, українці віднайдуть тепер напевно в собі найкращі свої сили і найкращі та найсвятіші амбіції, щоб — в рамках нової Нації —

увійти в новий європейський лад... Не дурно ми вважали потрібним пригадати це все італійцям Муссоліні, що поспішилися з збройною рукою і відкритим серцем на боротьбу за звільнення України. Нема сумніву, що будучність України звязана далеко більше з Заходом, як з Сходом. І тому, як також завдяки своєму географічному положенню, завдяки своїм економічним багатствам, завдяки своїм культурним традиціям, звільнена Україна зможе в короткому часі перейняти на себе в новому європейському ладі надзвичайно важливу місію, а саме: служити єдинною ланкою між Заходом і Сходом, закладаючи підвалини більш культурного, вужчого й тривалішого звязку між двома світами, що тепер між собою збройно змагаються...

Серед інших журналів Італії, особливе місце займає римська „Nuova antologia“, — журнал міністрів, академиків і взагалі тільки дуже вважаних авторитетів. Окрім статті про „Хліборобське господарство. Советського союзу“ пера Джакомо Ачерба, бувш. Міністра Хліборобства та теперішнього Президента Інтернаціонального Хліборобського Інституту в Римі, що з'явилась в числі від 1. серпня, ми знаходимо в ньому (в числі від 1. вересня) і статтю „Україна та українці“ пера Дж. Цез. Майоні, бувшого посла, що, за своєї дипломатичної діяльності, ніколи не виявляв симпатії до української справи, але навпаки їй досить шкодив. Хід подій вплинув на бувш. посла, і його стаття може бути справжньою несподіванкою для тих українців, що колись мусили з ним мати якусь справу. Знаходимо в ній навіть такі компліменти: — „Українці належать до цілком відокремленої слов'янської раси, антропологічно чи не найкращої. Щодо росту, то їх середня одна з найвищих в Європі. Вони мають мову, спільну різним групам, літературну і народну, що подекуди розливається в діалектичних формах, і багату літературу, прославлену великими іменами“. Автор не тільки знає справжнє взаємовідношення між етнічними термінами „Русь“ і „Україна“, але й цілком виправдує відсилення давнішого терміну, зазначаючи, що „Австрія й Угорщина, щоб відірвати позадністриянських українців від українців своїх провінцій, прийняла для цих останніх назву „русиїні“ (рутенці), яким ще й досі — цілком безвідставно — визначають українців Галіції та Підкарпатської Русі“.

В своїм викладі про історичну долю України, бувший італійський посол, що мусів був перечитати свого часу досить українських меморандумів та російських і польських антимеморандумів, двічі ставить питання, чому Україна не могла втримати своєї державності, і відповідає, пояснюючи цей факт з одного боку фатальним збігом негативних сучинників, історичних та етнічних. Крім того, значно вплинуло на остаточну долю України моральне розбиття української еміграції: — „Центри української еміграції сформувалися в Польщі, в Румунії, в Франції і особливо в б. Чехословаччині, поділені найбільш суперечними ідеологіями: радикалістичною, соціал-демократичною (другий інтернаціонал), соціал-революційною, монархічною (Скоропадського), реакційною і т. д. Як бачимо, цілком пошматована мозаїка, неадатна служити підставою якої будь-якої будови“. Цікаво, що автор не згадує націоналістів, що намагалися втворити ту загально-національну підставу. Промовчання — умисне чи невмисне?

Закінчує автор свою статтю твердженням, що Україна, яка служить тепер театром величезних боїв, має з'явитися, завдяки Державам Осі, своє встановлення в новій будові, в гармонії з тим справедливим ладом, що буде встановлений в Європі. „Італія в цьому особливо зацікавлена, бо Україна виходить на Чорне Море“.

В тій же самій „Nuova Antologia“, за 16. жовтня, було надруковано статтю Відара Чезаріні Сфорца про „Росію й Нову Європу“. Пригадуючи часи Берестейського (Брест-Литовського) миру, коли Україна була незалежною республікою, автор твердить, що в ті часи виникла і ніколи вже не зникла „ідея великої України від гирла Дунаю до гирла Волги“:

— „Залишаючи на боці писання П. Рорбаха, А. Розенберга, що розвинув ідеї Гітлерової „Моєї Боротьби“ про німецьке поширення, досить пригадати собі те, що писав Людendorf в своїх „Воєнних спогадах“ про ту потребу, що мала Німеччина в українському хлібі, і ті його міркування про шлях, що він — і веде тепер ще краще, ніж колись небудь — через Україну до нафтових джерел Персії та Мезопотамії. Наукове формулювання в Німеччині концепції великого простору дуже недавнього походження, але аспірації, з яких виникла, відповідно до теорії, конкретна програма чини, дуже давні“.

Місячник Італійського Туристичного Товариства „Le Vie del Mondo“ (Шляхи світу), що в травні 1939. р. принесли були італійським читачам прегарну статтю в численними ілюстраціями п. Габбі Белкреді про Криватську Україну, а місяць пізніше не менш цінну статтю про Україну гев. Умберта Адемольо, в 1941. р. вмістили в числі за серпень передову невіддану статтю „Війна і більшовизм“ і статтю Люджі Вілларі — „Советський Союз супроти нової війни“.

В першій з них відзначено, що Переяславський пакт 1654. р., який віддавав Україну під московський протекторат, був першим наслідком того походу Москви проти Європи, що виявився в підбиванні України. „Це поширення на захід зробило дальший крок наперед після перемоги Петра I над арміями Карла XII шведського та гетьмана українського Мазепи. За боєм під Полтавою (1709. р.) прийшов Нойштатський трактат (1721. р.), що віддавав Москві Естонію та Лівонію, а також острови Рівської затоки та Фінляндії. Поява Москви на берегах Чорного Моря за Катерина II була наслідком інших важливих подій, що відбувалися в Україні. В 1764. р. було скасовано гетьманство, в 1774. р. знищено останній осередок козацької відпорності — Запорозьку Січ...“ На думку автора, Сталін в останні часи тільки „намагався відбудувати створене за царів, і зокрема за Петра I.“

В другій статті про Україну згадуються тільки вряггоди, але тут видруковано прегарну світлину з краєвидом на Київ і Дніпро.

В листопадовій книжці цього місячника вміщено цінну статтю з численними світлинами про Кавказ Людвіг Вільямі. Говорячи про етнічний склад населення, автор, на жаль, не розрізняє москалів і українців, нараховуючи їх разом на 30% всього населення Кавкаву. Тільки говорячи про Кубань, стверджує, що більшість населення Кубані — українці.

В грудневій книжці цього журналу знаходимо статтю про Буковину Елаіри Кляйн, як видно з тексту, румунки походження. На її погляд, чужинські „інфільтрації“ з півночі й зо сходу трохи порушили расову чистоту північно-східньої частини Буковини, хоча румуни, згідно з переписом 1930. р., зумили все таки, неважаючи на несприятливі історичні події, втриматися й тут в кількості 41% всього населення. Решта складалася б із українців (37,7%), жидів 10%, але ця кількість тепер значно зменшилась, німців (8,8%), поляків і інших.

Окрім „Шляхів світу“ Італійське Туристичне Товариство видає ще й місячника „Шляхи Італії“. Тут в жовтневому числі ми знаходимо цікаву й багато ілюстровану статтю „Війна на південному фронті“ п. Ліва Пелегрині, що один час був кореспондентом з українського фронту. Тут ми знаходимо невідмінний опис непрохідних — після дощу — українських дорог, що в беадощеві дні вкриті непроглядною курявою; опис жовто-воложих нив, що їх не в силах були понищити большевицькі орди; опис большевицьких полонених, що в великій частині складаються в жовтолицих авіатів, — і тут автор проілюстрував їм місцевих українців „істотно добрячих, менш похмурих, більш інтелігентних“. Протиставляє звірячій жорстокості східніх варварів істотну добрість українців, що висловлюються про тих перших: — „Погані люди!“

„Україна, — пише Пелегрині, — здається країна, благословена від Бога, — а тим часом тут панували алідні. Чому? Чи пшениця, кукурудза, соняшники, буряки, картопля, сади не вистачали для селянського добробуту? — Ні, не вистачали, бо той, хто обробляв землю, не мав з неї ніякого безпосереднього пожитку...“ І далі Пелегрині в дуже вдатних виразах змальовує те вживання українського селянина, що лежало в підставі большевицького режиму.

Дуже цінну й цікаву статтю про гуцулів приносить офіційний орган Мін. Внутрішніх Справ „La Difesa della Razza“ („Оборона раси“) в числі в 20. XI. Вона належить Лідію Чипріяні, одному з найкращих етнологів Італії, що не тільки простудіював всю літературу, що відноситься до гуцулів, але й особисто гостював в Карпатських горах. Статтю супроводить зв'язка прегарних світлин гуцульських типів.

„Версальський мир, — пише Чипріяні, — поділяв гуцулів між Польщею, Чехословаччиною та Румунією, переводячи насліво одну в чергових звісках над живим народом. Тут панує діалект української мови, властивий цій місцевості, що по українському зветься Покуття, бо формує кут між Дністром, Лімницею й Карпатами. Гуцули навівають себе українцями і хотіли б, щоб і країна, відома під навою Карпатської Рутенії, називалась Карпатською Україною. Вони в обуренням відкидають назву рутенів, бо вбачають в ній ознаку пониження. В останні часи й українська література черпала теми й вирази від гуцулів, вводячи їх в загально-український обіг“.

Для Чипріяні расове походження гуцулів залишається невиясненим:

— „Про походження й расовий склад гуцулів дуже багато фантазувалось. Дехто твердив, що вони мали б походити від тотів, що, переможені від Юстиніана, шукали захисту в Карпатських горах; але ніщо в вигляді гуцулів не стверджує цієї гіпотези. Хоча, за місцевою легендою, працюри гуцулів були людьми дуже великими на віст, що, перше ніж сховатися в Карпатах, підбивали королів та королівства. Чи дійсно отже вони мали б бути тотами? Або може скоріше — аварами, що відначалися великим зростом? Залишаючи на боці ці здогади, треба припустити, що, починаючи від

XIII. ст., гуцули мусіли відчувати примішку чужих — польських, німецьких, румунських, мадярських, турецьких, татарських і циганських — елементів. Це помітно як в сучасних соматичних прикметах, так і в назвах, що появляються в країні в тих часів..."

"Гуцульська культура дуже проста, але з цього не треба робити висновку, ніби гуцули примітивний народ; навпаки, щодо особистих здібностей, вони не мають підстав заздрити будь якому з найбільш розвинених народів нашої цивілізації..."

Автор рішуче ставиться проти обвинувачень гуцулів в неморальному житті:

— "На мій погляд, їх моральність і коректність навіть вищі від наших. Це правда, що деякі їх звичаї можуть, на перший погляд, видаватися неморальними. Дівчата, наприклад, можуть мати дітей, і носять тоді спеціальну повязку, що їм урочисто накладається в церкві. Ніяк не можна говорити про неморальність цих жінок. Ніхто не вважає їх за неморальних на місці, бо вони чесно виховують в власній чесній праці — своїх дітей. Загально, гуцули вважають таку жінку за більш моральну, ніж жінку, що не має дітей. Якщо потім ми придивимося до відсоткового відношення, то поно нижче від того, яке знаходимо в наших країнах. Треба додати, що більшість цих жінок потім виходить заміж..."

Автор в дуже симпатичних виразах описує в своїй статті багато інших звичаїв, які йому приходилося особисто спостерігати між гуцулами, але характер цього огляду не дозволяє нам довше над ними зупинятися. Закінчує він свою статтю в спосіб, гідний вченого: надією, що після звільнення гуцулів від большевицького варварства, ця етнічна група, одна з найцікавіших в Новій Європі, зможе звжити, нарешті, відповідно до своїх давніх звичаїв.

Ми вже бачили в статті Чипріяні згадку про готів, прикладену до гуцулів, — в статті Маріо Барателлі, видрукованій в тримісячнику "Il Giornale di Politica e di Letteratura" (за липень - жовтень) ми знаходимо аж дві сторінки, присвячені готам; в зв'язку з усією Україною, що була колись "давнім житлом однієї з наймогутніших німецьких націй, себто готів. Стаття Барателлі носить назву: "Україна, країна вікових боїв між народами і націями" і займає шість сторінок журналу. Віддавати з цих шести сторінок аж дві готам не свідчать про вміння автора ділити гармонійно матеріал. І то тим більше, що сам автор твердить, що "імперія готів тривала недовго, бо в степах Азії почалась фантастична кавальта гуннів, цих жовтоскірих монголів з лицем собаки, породжених, як твердять історик, щоб пояснити страшні спустошення і жах, які вони з собою приносили, від спіжання в відьмама..." "Зникнення готів з України відкрило процес устаткування нових народів на території, яку вони колись займали". І хоча цей процес був дуже бурхливий, проте автор вважає, що "впродовж двох з половиною століть аж до 1240. р. Україна користувалась миром і добробутом". Але потім прийшли татари. Прийшли вони з поляками. Прийшло нарешті єднання з Московщиною: — "Як бачимо з цих нашвидку зроблених і коротких нарисів в українській історії, расові і політичні зв'язки українців з східними слов'янами й великою Росією дуже пізні й слабкі. Українці завжди змагали до своєї незалежності і в тим більшою силою — якто завжди буває — чим більше народ був пригнічений і нещасний. Расово, українці відмінні від русских. Вони в середньому вищі від них (1,64 супроти 1,62); маса населення переважно короткоголова і має волосся й очі темні, — отже мають тип південний. Їхня мова відмінна від московської, і указ з 1876. р. забороняв друки в українській мові..." Після короткої історії новішого українського ууху за визволення, автор закінчує свою статтю такими словами: — "Українці певно чекали воєнків Осі не як нових гнобителів, але як визволюнків, бо їх давню ненависть супроти москалів посилюла ще ненависть супроти большевицького гнету. Від Осі Україна отримав нарешті справедливий мир".

Цікаво відзначити, що ця стаття Барателлі була раніше видрукована в чисельних провінційальних щоденниках, як наприклад у "Vedetta Fascista" (Віченца) від 30. вересня, в веронській "Агелла" з 2. жовтня, "Il Solco Fascista" (Реджо Емілія) від 6. жовтня, "Il Popolo di Friuli" (Удіне) від 14. жовтня і багатьох інших.

Тижневик "Popoli" (Народи), що його видає мілянський Інститут для Студій Закордонної Політики в числі від 15. жовтня вмістив статтю проф. падованського Технічно-Комерційного Інституту Джоржо Пулле "Україна, Політично-економічний вигляд країни". Автор, знавець московської мови, простудював, як видно, праці Чубинського, відомого нашого етнографа, і широко з них користує. На жаль, не обійшлося і без помилок. Так, автор думає, що плахту у нас носять замість блювки, а не замість спідниці, і — що найгірше — подає світляну двох типових кацапів за типом... українців. Українське Пресове Бюро в Римі звернулось свого часу до Інституту в листом,

вказуючи на помилки та прохаючи зазначити їх в найближчому числі. Директор Інституту, хоча й виявив слухність вказівок Бюро, відмовився — з престижних мотивів — повідомити читачів тижневика про помилки.

Неважаючи на безсумнівні впливи московської літератури і московських людей, що примушують автора твердити, що „Україна не дуже відрізняється від решти Росії“ і що „найдавніша історична традиція вказує її — в загальному розвитку — в зв'язку з Великою Росією, так що її націоналізм досить недавній“, — все ж таки і йому приходиться визнати, що „Україна, якщо прийняти під увагу її географічне положення та її продуктивність, визначається своєю власною фізіономією та особистістю“. — „Треба проте зазначити, — закінчує автор, — що як царський, так і більшовицький режим завжди дивились на Україну, тільки як на найкращий засіб для збагачення країни“.

„Журнал Королівського Італійського Товариства Гігієни“ з травня 1941 року приніс цікаву статтю „В європейській коморі вмирають з голоду“. Непідписана стаття присвячена описові страхіть та причин голоду в Україні. Закінчується вона висловом надії, що „кров безневинних жертв не була марно пролита, але приведе до звільнення світу“.

Місячник „Critica Fascista“, що виходить під редакцією Міністра Виховання п. Дж. Боттая, вмістив в числі з 1. II. статтю „Чорнозем“ — проф. Т. Наполітана, що знаходиться тепер на українському фронті, як перекладач при штабі однієї дивізії. Як він пише, його врадили безконечні простори української землі, ці розлогі лави пшениці, проса, соняшників, що біжать в далечинь, скільки бачить око; ці міріади сіл із своїми абсурдно розкиданими хатами та сільськими дорогами, усадженими — денеде акаціями...“ Автор свиняється над описом сільських робіт, що відбуваються під доглядом „староста“: „Староста — місцевий українець, що запевняє своєю присутністю, що пролетарська держава скінчилась, а Україна народилась для нових форм життя. Німецький лад не рабуватиме українців в ім'я якогось абстрактного інтересу пролетарської держави, але дасть всім конкретний добробут на підставі загальної максимальної продуктивності та оцінки — моральної й господарської — особи, в залежності від її праці. Здається, що українці, гостинні й щедрі, терплячі й довірливі, це зрозуміли, разом з багатьма іншими речами...“

В останній день 1941. р. 31. грудня вийшов у Мілані важливий місячник „Geopolitica“, що приніс дві статті Е. Бонетті „Історична проблема України“ та „Чорне Море“. Статті коротенькі, але змістовні й цікаві. Для автора „одна з найбільш цікавих проблем політично-територіальної організації Європи, це — проблема України. Ця країна мала вже свою незалежність і має отже в собі підстави для створення власної політично-територіальної одиниці, незалежної від російської сукупності“. Переїшовши коротенько всю історію України і виказавши правдивість цих своїх попередніх тверджень, автор закінчує: — „Відвоювана німцями, Україна напевно матиме свою власну політично-територіальну організацію в рамках нової Європи“.

II.

Статті культурно-літературного та господарського характеру.

Цілком природньо, що господарські багатства України привабили до себе пильну увагу італійських економічних код, і в італійській пресі, особливо щоденній, виявилось дуже багато статтів, присвячених економіці України. Відмітимо тут тільки декілька.

В торинській „Автаркї“, тримісячнику, за жовтень-грудень, явилась ґрунтовна стаття Дж. Коппа Двукларі під заголовком „Важливість України, як промислової країни“. Ця стаття має ще й підзаголовок: „Точна, простора документація про хліборобське виробництво і промислові здатності України, відірваної від Советського Союзу та приєднаної до європейського континенту“. Ця стаття поділена на такі розділи: Передмова (про територію і населення); Україна, як країна хліба; промислова організація; Київ і Харків; промисловість Дніпрового луку; Довецький басейн; Побережжя Чорного Моря.

Римський журнал „Avanguardia Rurale“ (Сільський Аванґард) в числі за вересень приніс натомісць велику статтю Карла Манетті „Хліборобська Україна“. До статті додано, як мотто, першу строфу з „Заповіту“ (розуміється в італійському перекладі), і сама стаття має характер не тільки вузько економічний, але й пропагандивно-інформативний. Між іншим, автор називає тут Україну — „легенями Європи“, — иррав, як

мені здається, новий, але досить вдалий. На думку автора, хоча й економіста, на вдоволення України від большевицького ярма треба дивитися не тільки, як на одбуття хліба, але й як „на повернення європейському народові належного йому місця в Європі“, бо „хоча й положена між Азією та Європою, Україна цілковито належить європейській цивілізації, як расою, так і мовою, релігією, способом думання“. Свій економічний виклад автор попереджає дуже вдатно викладеною історією визвольних змагань українського народу, а закінчує статтю такими словами :

— „Комерційні зв'язки між Україною й Італією були мінімальні, але кожному ясно, якій буде великий пожиток для італійської господарки, коли вільна Україна, відкрита європейській цивілізації та включена в новий лад Осі, почне продукувати на власну й загально-європейську користь“.

Що торкається до культурно - літературних проявів зацікавлення Україною, то минулий рік не був на них багатий, бодай по італійських журналах.

Тут треба в першу чергу зазначити велику рецензію проф. Е. Даміані на „Антологію українських оповідачів“, яку зладив проф. Л. Сальвіні, а видав того ж таки 1941 року Валеккі в Фльоренції. Рецензія ця виявилась в двомісячнику „L'Europa Orientale“ за березень-квітень.

В цій же „L'Europa Orientale“ за листопад - грудень вміщено дуже прихильну рецензію Е. Даміані на Українсько - Італійський Словник Е. Онацького, що вийшов накладом Національного Інституту для Культурних Зносин із Закордоном.

Велику й гарну рецензію на цей словник пера Джузеппе Руджері надрукував двомісячник „Il libro italiano nel mondo“ (Італійська книга в світі) за жовтень - листопад“.

Римський місячник „La Civiltà Cattolica“ (Католицька цивілізація) за серпень надрукував прихильну рецензію на книжку Е. Онацького „Studi di storia e di cultura Ucraina“ (Студії в українській історії та культурі), що вийшла друком ще в 1939. р.

„Bibliographia Fascista“ за жовтень надрукувала під заголовком „Україна“ рецензію п. Людвік Вілларі на книжку Бондіолі „Україна“, що вийшла накладом Корбаччо. Ця довга рецензія, що переповідає зміст книжки, могла б фігурувати і серед загально-інформаційних статтів про Україну.

Мілянський місячник „Le Lingue Estere“ (Чужинські мови) в числі за грудень вмістив дуже прихильну й докладну рецензію Емілія Перуцці на Українську теоретично-практичну граматику Е. Онацького, надруковану ще в 1938. р.

Людвік Сальвіні надрукував в „L'Europa Orientale“ за липень - жовтень цікаву літературну розвідку „Стефанк і Земля“, а в „Lettere d'Oggi“ за квітень коротеньку сільську Олексі Слісаренка. В цьому ж літературному місячнику надруковано в трьох числах за квітень, травень, червень, „Тваринку“ Слісаренка в перекладі Л. Сальвіні.

В літературному тижневику „Meridiano di Roma“ за 27. липня надруковано „Безробітний“ Тенети, а в римському місячнику „Rassegna Italiana“ за липень було вміщено переклад новели Гр. Косіяки „В житах“ (зроблено незначне число відбиток). Переклад обидвох новел належить перу Л. Сальвіні. В „Meridiano di Roma“ за 13. квітня було вміщено довгу й докладну рецензію Л. де Лаврентиса на антологію українських оповідачів „Чотари шаблі“, що вийшла ще в 1940. році заходами невтомного Л. Сальвіні.

На цьому можна закінчити огляд україністики в поважних органах італійської потігичної та наукової громадської думки. Не маємо намірів вичерпати весь матеріал, але хочемо тільки дати українському читачеві досить точний образ того наставлення до української визвольної справи, що існує в італійській еліті.

Р е ц е н з і я

ВАСИЛЬ КАРХУТ. ЦУПКЕ ЖИТТЯ. Повість про вовків. Бібліотека „Дорога“ ч. 10. Українське Видавництво, Краків, 1940. 16°, ст. 112.

Оце оповідання молодого автора являється спробою чогось нового в ділянці нашої повістєвої літератури, і то спробою серйозною. Воно ось намагається дати нам малюнок життя і духовости вовків у формі повісти про одного з їх репрезентантів,

життя - буття якого наш автор просліджує, починаючи від його дитинних літ. Така повісті в життя звірів у літературах Європи розвинулося особливо у другій половині XIX. в., добуваючи відгук в колах читачів як своєрідне доповнення і поглибленні екзотичного напрямку в письменстві, причім і найкращі письменники працювали і працюють в тій ділянці залюбки.

Наш автор ще не цілком на становищі мистця відносно даного сюжету. В його оповіданні про долю-недолю Вовчика ще доволі часто проступає тон популярної розвідки про життя вовків, значить говориться про вовків, замість малювати вовчу душу виключно в її безпосередніх виявах і без ніяких рефлексійних міркувань зі сторони автора. Така недостача безпосередності в малюнку звірячої душі зазначається в Кархута головню там, де він упродовж оповідання послуговується чужими словами з научної термінології, що іноді доволі немилу нарушує цілість мистецького настрою в Кархута. З цього погляду вважаю тут невручними висловами такі, як нпр. на стор. 31.: *"Розбудилося в серці Вовчика почуття психологічного зв'язку (Підкреслення моє — О. Г.) між особняками того самого разу, свідомість одности племені..."*, або на стор. 63.: *"... Кидається на першу стрічну людину, гримас, калічить її... Заціплює їх жахливою хворобою лікантропії..."*, або на стор. 83.: *"Вовк надто в простолінійний, безкомпромісовий і в цьому його... спортова честь"*, і таке інше. Бо саме ж в тому чар і краса таких малюнків життя і ества звірів, що оповідач велить дивитися на те все не зі становища людського обсерватора і людської моралі, а виключно і щирість зі становища даного звіря, з усією несвідомою прапервісністю та стихійністю його почування.

Але поза такими, для пересічного читача врештою не надто помітними недотягненнями, треба сказати, що степені, в якому наш автор вумів тут вжитися в душу звіряти і замалювати її в поступенім розвитку її свідомости та приурочення до твердої дійсности вовчого життя, — доволі значний і єсть мені запорукою, що В. Кархут зможе нам дати навіть і видатніші речі у згаданій, а ним так щасливо вибраній ділянці, якщо тільки схоче саме на далі трівно і доцільно працювати над собою. Бо в нас, українців, воно здебільша так, що молодий поет чи оповідач, добувши першого успіху в читачів, грає, що так скажу, все на одній і тій самій струні, в однію і тою самою висотою діявону, та в межах одного і того самого внутрішнього овиуду, пока вкінці не замовкне вовсім і не пропаде геть в якомусь глухому куті нікчемної ревітанції... І саме перед чимось таким треба молодих робітників пера в інтересі нашого національного творчого капіталу остерігати при кожній нагоді, пригадуючи їм при тому, що *кожен і найменший успіх у рідного громадянства зобов'язує їх до щораз кращої творчої праці та щораз вищого змагання при допомозі того всього, що в силі даний талант розвинути і поглибити в якнайбільшій мірі.*

І це було б на будуче і завданням такого гарного, хоч ще не вовсім виробленого таланту, як ось у Кархута. Оця ж його річ про Вовчика читається в великим зацікавленням, вона виявляє значний вклад творчої інтуїції, а притім і глибокого почування, вандяки чому читач мусить усетаким симпатизувати в виведених тут героями звіринного світу, а місцями і щиро співчувати з ними. Тут треба підкреслити головню такі картини, як у розділі *"З ватагою"* (II), де симпатії читача здобуває зараз гарно замальований старий ватажок Сіроманець, якого кінець (*"Сіроманцева остання пригода"*, III.) зворушує, і такі всіччі типи, як Сіроманцева дружина, Люта, або дикий зав'язець Несатий. І немало життєвої правдоподібности в в усьому, що чуємо про властивого героя нашого оповідання, Вовчика, введеного автором укінці на вершини провідника вовчої ватаги. Кожний малюнок, кожна риска тут свідчить чітко як про спромогу автора вчуватися в душу звіря, так — і головню — про його любов до неї, в огляду на що книжки Кархута читаються від початку до кінця зі щораз більшою увагою та внутрішньою співучастю. Бо і Кархутові малюнки природи дуже добре достроєні до суворой тривки життя звірів в неї, вони в нього мають свою сувору краску і свій запах, а головню своєрідні, нешаблонні обриси. І таксамо риси оригінальности і свіжости виявляє і мона Кархутового оповідання, яка одначе буде краща, коли автор повбудеться нешотрібного аживання чужих слів, і то по кілька в однім реченні, як ось : *"... в міру, як вокруг затирался обриси предметів, ставав він одиноким реальним виявом життя серед цієї тиші напівреальних, кошлатих примар — слугетів"* (ст. 10). Або : *"Гуманний, проте неfortunний призмаринок вовків навіть не спробував оборонятись"* (ст. 100), і таке інше, як нпр. слова : *"панси", "апатично", "урегулювала", "інтрує", "іранізувати",* тощо.

Д-р Остап Грицай.

Х р о н і к а

— В Празі Українське Видавництво „Пробоем“ видало ілюстрований Календар-Альманах на рік 1942 (Річник III), де крім чисто календарної частини надруковано багато культурно-освітнього матеріалу. М. і. вміщена стаття Юрія Артюшенка „Українські державницькі вимоги“, статті про українське військо, флоту, листопадовий арив, крутянський бій, велика історична стаття Л. Киселиці „Українська збройна сила в обороні Європи“ — цікава розвідка про українських козаків під мурами Відня в 1683. році, Овачького „Україна й східні границі Європи“, незвичайно цікаві уривки споминів Наталені Королевої „Шедше три царів“, стрілецькі спомини Ст. Лисака, гуморески й багато іншого.

— Наприкінці мин. року „Українське Видавництво“ у Львові видало другим доповненим виданням за редакцією Олександра Панейка I в передмовою Василя Сімовича „Правописний словник“.

— Українське Видавництво в Кракові видало другим справленим виданням: „Український правопис“ д-ра І. Зілинського. Книжка призначена в першу чергу українському вчителю і в затвердженні шкільною владою.

— Накладом Видавництва „Лад“ у Дубні вийшов кишеньковий календарець „До світла“ й стінний плакатовий календар „Школярка“. В цій же в-ні вийшла брошура Авеніра Коломийця про Шевченка.

— Накладом часопису „Голос Полтавщини“, що виходить у Полтаві, вийшов Календар на 1942. рік.

— „Українське Видавництво“ у Львові готує до друку ряд монографій, присвячених творчості визначних українських мистців: Т. Шевченка, І. Труша, О. Новаківського, П. Холодного-ст., Ю. Нарбути й П. Ковжуна.

— У цьому ж видавництві готується ряд перевидань творів українських письменників в східних землях. В першій черві мають бути перевидані твори письменників 20-х років, майже всіх ліквідованих Москвою. Готові або готуються до друку оповідання, повісті чи поеми Антоновича-Давидовича, Івченка, Хвильового, Косинки, Вльська, Підмогального, Йогансена, Слісаренка, гумориста Вухналя й ін.

— Історичний роман „Козаки в Московії“ Юрія Липи, перевидано в Кракові „Укр. Видавництво“, як ч. 5 в серії „Бібліотеки історичних повістей“.

— У Львові вже вийшов квітневий випуск ілюстрованого журналу для молоді „Дорога“ та березневий „Наших днів“.

— В Кракові „Українське Видавництво“ видало збірку оповідань для молоді Антона Лотоцького п. н. „Браві хлопці“.

— В міській бібліотеці в Кам'янці на Поділлі зазначається найбільший попит серед читачів на українських авторів, що за жидомоскалів були заборонені: Б. Грінченка, Косинку, Чушринку, Вльська, М. Куліша й ін.

— Українське Видавництво у Львові видало дві наукові мовознавчі праці: Павла Житецького „Нарис літературної історії мови XVII ст.“ та Грунського-Ковальова „Нариси в історії української мови“.

— В Рівному в „Бібліотеці Антикомуніста“ вийшли брошури „Правда про наше мануле“, „Пушкін і ми“ та „Сталінська конституція спереду і ззаду“.

— Єпархіальна рада в Полтаві видала короткий молитовник українською мовою і невабаром має видати євангеліє українською мовою.

— У видавництві Гірцеля в Лейпцигу має вийти велика праця проф. Дмитра Антоновича „Німецькі впливи на українське мистецтво“ (в німецькій мові).

— Заходами Прихильників Українського Вільного Університету в Празі друкується III. том Наукового Збірника УВУ, що складається в двох частин. В першій частині знаходимо справоздання в діяльності УВУ за II. десятиліття його існування (1931—1941), в другій — наукові статті 21 авторів професорів і доцентів УВУ. Поодинокі праці вийдуть окремими виданнями.

— В Літературно-Мистецькому Клубі у Львові 12. квітня відбувся авторський виступ-вечір вченого київського поета Тодосія Осьмачки, автора „Кручі“, „Скитських вогнів“ й ін., на долю якого останніми роками взагалі не було певних відомостей.

— З нагоди шевченківських роковин цього року почав виходити двотижневий додаток до „Голосу Полтавщини“ п. н. „Література і мистецтво“. Перше число присвячене питанням географії та природи Полтавщини, дальші числа мають бути присвячені справі українського церковного будівництва та малярства й ін.

— Двогазетник „Українська Школа“, ред. Іван Герасимович, почав виходити в квітні в Коломії, як місячний додаток до „Волі Покуття“.

— Українське Видавництво (Краків-Львів) проголосило літературний конкурс на твори в ділянці мистецької прози, драми і критики. Умови конкурсу були надруковані в „Крак. Вістях“ та „Наступі“.

— У Львові влада заснувала окреме господарське видавництво, що від 1. травня почне видавати двотижневик „Сільський Господар“ та місячник „Український Пасічник“, які протягом багатьох років перед московською окупацією виходили у Львові.

— В Полтаві при етнографічному музеї мала відкритись промислова школа мистецьких національних виробів ткацтва, гаптування й ін. Також там організується деревообробний технікум для підготовки інструкторів для виробу меблів та будівель українського стилю. (Голос Полтавщина, 15. 1. 42).

— В Кременці дня 8. січня відбувся відчит ген. М. Калустяського „Шлях Гетьмана Сагайдачного та шлях Гетьмана Хмельницького“.

— Дня 29. березня на таборі молоді в Грубешові виступав в рефератом про творчість Лесі Українки інж. А. Которович.

— В Українській Світлиці в Кракові 28. березня відбувся вечір німецької пісні у виконанні німецької концертної співачки Міці Фравенфельд.

— В Краківській „Просвіті“ 13. квітня мав відбутися реферат д-ра Е. Ю. Пеленського про Тараса Шевченка.

— В Берліні 12. квітня на шевченківському святі виступав в рефератом про Кобзаря України відомий знавець творчости великого поета др П. Зайцев.

— В Ярославі в УОТ відновилася від 21. лютого перервані щотижневі вкладки. Почав проф. О. Залеський вражіннями в побуту на Україні, потім проф. Голівський читав на тему: „Релігія і більшовизм“, проф. Налавайко про життя українців у Франції.

— У Львові в великим успіхом йде без перерви пєса Гупала „Триумф прокуратора Дальського“. В Дубні була поставлена пєса Пащенко-Шульмінської з рр. 1917—21. п. п. „Незнамі“. В Проскурові була виставлена одна дія в пєси Шерерія „В Україні слова не стало“, надрукована в січневім вшитку „Пробова“.

— Велику рецензію проф. І. Панькевича (в українській мові) на працю Я. Рудницького „Етнографічні навія Бойків-

щини“ умістив Sbornik Matice Slovenské, том XVIII, чис. 1. (162—170)

— Крім цієї рецензії проф. Панькевича в цій же вшитковій Збірника Матиці Словенської уміщені діалектологічні тексти — вірці говірки с. Завадка на Сившу, як продовження статті-монографії проф. Панькевича про говірку цього села, уміщену в кількох попередніх виданнях цього словацького наукового збірника.

— Братиславський явковзнавчий збірник Linguistica Slovaca т. I-II. містять працю проф. І. Панькевича „Назва гір Вігорлат на північ від Собранець-Михаловці“, в дальшому, третьому, томі цього видання уміщена розвідка Архiepіскопа Іларіона (Проф. І. Огієнка) „Повторний інфінітив в біблійних перекладах“. Обидва в укр. мові.

— Dr von Russow умістив у квітневім вшитку щомісячника „Nation und Staat“ статтю „Східня Україна“.

— Дня 29. березня б. р. в Чернівцях вмерла на 79 році життя велика українська письменниця Ольга Кобилянська, авторка численних оповідань та повістей, що без малого півстоліття були окрасою нової української літератури.

— Дня 5. квітня вмер у Львові на 65. році життя знавий український поет, драматург та педагог Василь Пачовський.

— Дня 2. квітня вмер в Празі проф. Кость Мацієвич (нар. р. 1873), що від р. 1923. викладав сусільну агрономію в Українській Господарській Академії в Подєбрадах.

— У Харкові вмер на 78 р. життя фундатор Просвіти й голова етнографічної секції Укр. Наукового Т-ва інж. проф. Петро Ковалівський (1865—29. 1. 1942).

— Дня 19. грудня вмер у Харкові композитор Павло Садівничий, нар. 1879. р., автор відомої композиції - маршу „Слобідська Україна“.

— Вночі на 10. грудня вмер у Харкові знавий дослідник етнографії України проф. Олекса Вєтухов (нар. 1867. р.), автор премійованої Укр. Академією Наук праці „Заговори та обереги“.

— В перших днях грудня м. р. вмер у Станіславові О. Ю. Сорохтей, карикатурист пресової кватирі Українських Січових Стрільців в доби першої світової війни.

— Дня 17. грудня м. р. вмер у Парижу український диригент Андрій Чехівський (нар. 1886. р.)

ДРУКАРСЬКА ПОПРАВКА

Черев недогляд коректора в попереднім числі випали знаки наведення в статті п. інж. д-ра Кушніренка на стор. 175, 3 рядок згорі перед словом „Москвофільське...“ на кінці цього цитату на стор. 177, 10 рядок згорі за словом... конкретною“.